

HONFOGLALÁS KORI TEMETŐ TENGŐD-HÉKÚTPUSZTÁN

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A Somogy megye északkeleti határán fekvő Tengőd községhez tartozó Hékkút-pusztán, a majorságtól délnyugatra még további 400 méterre elterülő dombtetőn 1960 nyarán favázás tehénistállók építésébe kezdtek (1. kép 1). A tartóoszlopok gödreinek ki-
ásása során a munkások a nyugatabbra fekvő istálló nyugati végében honfoglalás kori
sírra bukkantak, majd a munkálatok továbbhaladtával még az év novemberében, újabb
gödrök lemélyítése alkalmával ismét két temetkezést bolygattak meg. Az előkerült leletek
egy részét Györgypál János tengődi igazgató-tanító összegyűjtötte, s a kaposvári múzeum
közvetítésével eljuttatta a Magyar Nemzeti Múzeumba. Az 1960. december 7–10. között
végzett leletmentő ásatás során Dienes István újabb két sírt (4. és 5. sír) tárt fel (1. kép
2). Az építkezésnél dolgozó munkásokat kikérdezve, megkísérelte az első három sír le-
letanyagát is szétválasztani, ez irányú törekvése azonban nem járt teljes sikerrel.¹ Anyagi
problémák miatt Dienes a leletmentést a későbbi évek során nem tudta folytatni, erre
csak 1973-ban került sor, Bakay Kornél vezetésével. Bakay a korábban feltárt síroktól
északra, nyugatra és délre fekvő területet szelvényekkel átkutatta, de újabb temetkezésekre
nem akadt. Egyedül a sírsor keleti oldalán rejtőzhet esetleg még néhány sír a föld alatt,
ezekhez azonban az istálló belsejének vastag betonpadlózata miatt nem lehetett hozzá-
férní.² Mindezek ismeretében úgy vélem, az egyetlen sírsorból álló kis temető teljesen
feltártnak tekinthető. Közszételét nemcsak az indokolja, hogy a Dél-Dunántúlról rendkí-
vül ritkán kerülnek elő hasonló jellegű leletek, hanem az is, hogy a mellékletek között a
honfoglalás korban egyedülálló, vagy ritkaságnak számító tárgyak is vannak.

1. A sírok leletanyaga

1. sír. Az épület északi falának utolsó előtti oszlopa helyén találták, az összedobált
csontokat Dienes I. bontotta ki újra. Mellékletei közül a munkások csak néhány *nyíl-
csúcsra* emlékeztek, amelyek a találók kezén elkallódtak. Dienes szerint valószínűleg más
nem is volt a sírban, s a munkások lócsontokról sem tettek említést.

2. sír. Az építkezés során teljes egészében feldúlt sír. Mellékletei közül a követke-
zőket sikerült megmenteni: 1. Kerek átmetszetű, nyitott arany *hajkarika*, átm. 2,2 cm (2.
kép 1). 2. Töredékes vas *csikózabla*, a szájvasak együttes hossza 15 cm (2. kép 7). 3.
Ovális alakú vas *hevedercsat*, a csatpecsek letört. hossza 4,5 cm, szélessége 3,5 cm (2.
kép 2). 4. A találók 7-8 db *nyílcsúcsra* emlékeznek, a leletek között azonban (a 3. sír
anyagával összekeveredve) összesen 3 db *nyílcsúcs* található (2. kép 3–5). Azt már a le-
leteket összegyűjtő Dienes I. sem tudta megállapítani, hogy e tárgyak a két sír melyikéből
láltak napvilágot. Az erősen töredékes *nyílcsúcsok* közül kettő valószínűleg, egy pedig

1 MNM Rég. Ad. XII. 217/1962., Rég.Füz. Ser. I. 1961. 56., Arch.Ért. 88 (1961) 292. A leletanyag az
MNM honfoglalás kori gyűjteményében található, leltározatlan.

2 Bakay K., 1975, 310.

bizonyosan a rövid vágóélű, deltoid alakú változatok közé sorolható. Méreteik: 8,2x2,1 cm, 9,2x1,4 cm, 6,2x1,9 cm. 5. A munkások szerint a csontváz mellett feküdt egy szív alakú mintás és egy hasonló mintájú, hosszúkás, csúcsos végű „szíjdísz”, talán egy *öve- ret* és egy *szíjvég*. 6. Sikertült megmenteni a töredékes *lókoponyát* is, tehát nyúzott lovas temetkezésről van szó.

3. *sír*. Az istálló DNy-i sarkát tartó oszlop helyén került elő, a beállított oszlop köré visszadobált csontokat a leletmentés során megtalálták. A munkások szerint e sírban a következő mellékletek feküdtek: 1. *Nyílcsúcsok*, pontos számukat nem ismerjük, a megmentett darabokat a 2. sír leírása során már bemutattuk. 2. *Zabla*, típusa ismeretlen, elvesztett. 3. Erősen töredékes körte alakú, lapos szárú *vaskengyelpár*, az épebb példány magassága 13 cm, szélessége 11,2 cm, a másikkal csak deformálódott töredékei maradtak meg (3. kép 2–3). 4. A visszadobált csontok között viszonylag épségben maradt *lókoponya- és lábszárcsontok* is előkerültek.

A 2. és 3. sír valamelyikében voltak az alábbi, Györgypál J. által összegyűjtött és a múzeumba beküldött tárgyak is: 1. Téglalap alakú vas *hevedercsat*, méretei: 4,6x3,5 cm (2. kép 8). 2. Hosszanti oldalain ívelt, lekerekített sarkú vas *hevedercsat* a ráhajlított lemez vas csattúske töredékével, méretei: 6x4,5 cm (2. kép 9). 3. Kovácsolt *vasszeg* töredéke (2. kép 6). 4. Ismeretlen rendeltetésű *vastárgy* töredéke. A keskenyebb részén U-alakúan visszahajlították, kiszélesedő részén tompaszög alakúan lefelé hajlik, méretei: 4,2x2,1 cm (2. kép 10). 5. Ismeretlen rendeltetésű *vaseszköz*, hiányos pengéje legyezőszerűen kiszélesedik, épségben maradt sarka lekerekített, éle enyhén ívelt. Maga a penge is enyhe ívben csatlakozik a vele egybekovácsolt nyéltüskéhez. Hossza 14 cm, legnagyobb szélessége 9 cm körül lehetett (3. kép 1).

Mindhárom sír nagyjából Ny–K-i tájolásban feküdt, 1,0–1,2 m mélységben. A lovassírokban a lócsontok a munkások emlékezete szerint az emberi vázak lábainál helyezkedtek el. A leletmentő ásatás során Dienes I. az istálló belső területének nyugati végét kutatta át szelvényekkel. A megbolygatott 2. és 3. sír között fekvő területen tárta fel a 4. és 5. sírt.

4. *sír* (5. kép 1–3): A téglalap alakú, délnyugati sarkánál erősen lekerekített sírgödör hossza 286 cm, szélessége 75 cm, mélysége 124 cm, tájolása Ny–K, a nyugati iránytól 10 fokkal tér el észak felé. A sírban bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű 165 cm hosszú férfivázat tártak fel. Koponyája kissé a jobb oldalára billent, mindkét alkart könyökben enyhén behajlították. Mellékletek: 1. 7 db *vasnyílcsúcs*, közülük öt a koponya bal oldala mellett szétszórtan helyezkedett el, egy-egy további példányt a jobb oldali bordák között és a jobb térd mellett tártak fel (3. kép 4–9). A nyílcsúcsok közül kettő hosszú vágóélű, deltoid alakú, egy rövid vágóélű, deltoid alakú, kettő rombusz alakú, további kettő erősen töredékes, így típusuk nem állapítható meg egyértelműen. Méreteik: 9,6x3,3 cm, 6,6x3,3 cm, 6,7x2,5 cm, 6x2,2 cm, 5,3x2,1 cm, 5,3x2,3 cm, 6,5x2,1 cm. 2. A koponya bal oldalán *szarvasmarha femur* (2–2,5 éves borjú).³ 3. A jobb oldali medencelapáton két *íjmarkolatsont* feküdt (4. kép 1–2). Előlapjukat simára csiszolták, két végük irdalt, csakúgy, mint a cél felé néző, ferdén levágott élük és a teljes hátlapjuk. Méreteik: 13,9x2,9 cm, 13x2,7 cm. 4. A bal oldali medencelapát és a bal alkarcsontok között egy ívelt *vaspánt* két töredéke került elő, feltehetőleg a nyíltartó tegez fenékpántjához tartoztak. Méreteik: 5,2x1,8 cm, 5,3x1,8 cm (3. kép 10–11). 5. A sír keleti végében, a lábvégektől 40 cm-re feküdtek a *nyúzott lovas temetkezés* maradványai. A négy ló láb-szárcsont patája a sír ÉK-i vége felé nézett, s ugyanebbe az irányba fordították orrával a

3 Az állatcsontok meghatározását Vörös István végezte el, segítségét ezúton is köszönöm.

felettük elhelyezett lókoponyát. 6. A lócsontok és a sír északi oldala között helyezkedett el a *kengyelpár*. Az egyik kengyel vasból készült, egyenes talpú (4. kép 12, 9. kép 4). Téglalap alakú füle (középen a szíj átfűzésére szolgáló ovális nyílással) széles nyakkal kapcsolódik az ívelt, négyszög átmetszetű, alsó harmadukban kiszélesedő szárakhoz. Talpalója a fül felőli oldalán enyhén ívelt. Magassága 15,8 cm, szélessége 11,8 cm. E kengyel alatt feküdt hajdan annak fából készült párja, ez utóbbiból azonban csupán az ötszög alakú fül és az ahhoz külön nyak nélkül kapcsolódó lapos szárak indításának kétdoldali csontborításai maradtak meg (4. kép 10–11, 8. kép 1). A kengyelszíj befűzésére lekerekített sarkú téglalap alakú nyílás szolgált. Az épebb csontlemezt három vasszeg üti át: egy-egy a szárak indításánál, a harmadik a szíjbefűző nyílás felső sarka mellett (ez utóbbinak a párja nyilván az átellenes oldalon volt, de a lemez egy darabkája éppen itt tört le). A lemez hátoldala erősen irdalt, a csontborítást tehát a szegek mellett ragasztással is rögzítették a fakengyelhez. A csontlemez külső széléit egyenesen levágták, s az éleket csiszolással tüntették el. A szárak belső nyílásához csatlakozó ívet ezzel szemben ferdén lecsiszolták. A másik csontlemez egy részét a feltárás során az ásó hegyével szétzúzták. Az épebb lemez legnagyobb szélessége 6,8 cm, magassága 4 cm, a szárak 1,7 cm szélesek voltak. A csontlemezek mellett találtak még két töredékes, egy-egy szeggel átütött vas pánttöredéket, melyek szélessége megegyezik a kengyelcsárak szélességével (4. kép 7–8). Feltehetőleg ezek is a fakengyel erősítését szolgálták. Egy 1,7 cm hosszú szeg a farészek vastagságát határozza meg (4. kép 9). 7. A ló patái előtt aszimmetrikus szájvasú *csikózabla* feküdt a sír keleti végében. A szájvasak hossza 9,5 cm ill. 7,5 cm, a zablakarikák átmérője 4,2 cm (4. kép 13). 8. A kengyelek és a ló alsó állkapcsa között téglalap alakú vas *hevedercsat* került elő, méretei: 6,2x3,5 cm (4. kép 14). 9. A lókoponya bal oldalán, egy sorban helyezkedett el 3 db szabálytalan téglalap alakú, egy-egy lyukkal átfúrt *ezüstlemez*. Feltehetőleg kantárdíszként szolgáltak. Méreteik: 2,4x1,2 cm, 3,1x1,1 cm, 1x0,7 cm (4. kép 3–5).

5. *sír*. Ovális formájú, erősen ívelt oldalú sírgödör, melynek ÉK-i sarkát korábban faültetés során már megbolygatták, a sírban nyugvó váz bal lábszárcsontjával és lábujjperceivel együtt. A sírgödör hossza 160 cm, szélessége 56 cm, mélysége 90 cm, tájolása Ny–K, 13 fokkal hajlik el déli irányba. A sírban háton fekvő, nyújtott helyzetű női vázat találtak, a csontváz hosszát nem mérték. Melléklete: 1. A koponya jobb oldalánál kerek átmetszetű, vékony bronzhuzalból hajlított nyitott *hajkarika* feküdt, átmérője 1,6 cm (4. kép 6).

2. A leletanyag értékelése

A tengődi temető 5 sírja közül 4 férfiakat rejtett (1–4. sírok), feltehetőleg ez a magyarázata annak a jelenségnek, hogy maradandó anyagból készült ruhadíszek egyáltalán nem kerültek elő sem az építkezés során megbolygatott, sem a feltárt temetkezésekből. A honfoglalás kori férfiviseletet egyébként is rendkívül ritkán, csak a leggazdagabbak esetében díszítették nemesfémveretekkel. A rendkívül csekély mennyiségű *ékszerkészletet* is mindössze két hajkarika képviseli: a 2. sírban lelt arany, s az 5. sírban talált bronz kerek átmetszetű, nyitott *hajkarika* (2. kép 1, 4. kép 6). Ez az arány, valamint az a jelenség, hogy síronként csak egy hajkarika került elő, összhangban áll a korszak más lelőhelyein megfigyeltekkel.⁴ A hajkarikák anyagából nem következtethetünk egyértelműen hajdani viselőik gazdagságára, társadalmi helyzetére. Több olyan példát ismerünk ugyanis, amikor viszonylag szerény mellékletű férfiak, nők arany hajkarikát viseltek, de arra is, hogy

⁴ Szőke B., 1962. 35.; Kürti B., 1980. 325.; Révész L., 1996. 79.

pompás ékszerekkel, méltóságjelvényekkel elhantolt halottak mellől csak rosszszűst vagy bronz hajkarika látott napvilágot.⁵ Az azonban kétségtelen, hogy a honfoglalás kori sírokból – még a leggazdagabb temetőkből is – viszonylag ritkán kerülnek elő arany ékszerek. Ezek megszerzésére főként azoknak nyílhatott módjuk, akik részesültek a szolgáltató népektől behajtott adóból, vagy a kalandozások során megszerzett hadizsákmányból. E kör tagja lehetett a tengődi 2. sírban nyugvó férfi is. Erre utalnak azok az adatok is, amelyek szerint – sajnos a találók kezén elkallódott – *övveretek* is voltak a sírban. Amennyiben ez megfelel a valóságnak, úgy a tengődi lelet a Somogy megye területéről eddig ismert negyedik övveretes sír lenne.⁶

Fegyverek mindegyik férfisírból kerültek elő, mégpedig kizárólag az íjászfelszerelés darabjai. Ismeretlen számú *nyílcsúcs* (2. kép 3–5, 3. kép 4–9) kallódott el az 1. sírből, a 2. sírban a találók szerint 7–8 db nyílhegy lehetett, s ugyancsak nem ismerjük a 3. sírban lelt nyílcsúcsok számát sem. (Utóbbi két sír összekeveredett leletei között összesen 3 db. maradt meg.) A síron belüli elhelyezkedésükről nincsenek adataink. A 4. sír hat nyílcsúcsa közül négy a koponya bal oldala mellett feküdt, további kettő pedig másodlagos helyzetben a jobb oldali bordák fölött és a jobb térd mellett került elő. Ez esetben a tegez az övről leoldva az elhunyt bal karjára fektették. Erre utal az is, hogy a két, tegez fenékpántként meghatározható vastörödek a bal oldali medencelapát és a bal alkarcsontok között helyezkedett el. *Nyíltartó tegez* maradványai csak ebből a sírből kerültek elő, de itt is csak a tegez fenékeszékjait pántolták meg (3. kép 10–11). Valamennyi nyílcsúcs a honfoglaló magyarok által széles körben használt nyéltűskés, rombusz vagy deltoid alakú változatok közé sorolható.⁷ Mivel egy sír kivételével a pontos számukat nem ismerjük, így az sem állapítható meg, hogy a tengődi közösség tagjai követtek-e valamiféle rendszert a nyilak sírba helyezése során.⁸ *Íjat* minden bizonnyal a feldúlt első három sírba is tettek a temetés során, csak azoknak nem voltak (vagy elkallódtak) a csontlemezeik.⁹ Egyedül a 4. sírban sikerült megfigyelni a jobb oldali medencelapáton, részben egymást fedve fekvő két íjmarkolat csontot.

A tengődi harcosokat tehát kizárólag távolsági támadó fegyverekkel szerelték fel (vagy legalábbis csak azokat tették melléjük a sírba). Életük során feltehetőleg lovas íjászként szolgálták valamelyik, a környező területet uraló törzs- vagy nemzetséggfőt. Hagyatékuk a kisszámú somogyi fegyveres sírt gyarapítja.

A 2. és a 3. sír összekeveredett leletei között található egy nyéltűskés, legyező alakú pengéjű vastárgy (3. kép 1). Hasonló eszközt a honfoglalás kori leletanyagban nem ismerek. A penge mérete, alakja a középkori ösztökékre és a kapatisztítókra hasonlít, nyélkiképzése azonban eltér azok köpús, illetve csavart formájától. Ilyesforma eszközt közöltek már vésőként és vasolvasztó kohók tisztítására használt szerszámként is.¹⁰ Enyhén ívelt pengéje alapján nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy bőrnýzó szerszámként használták. A megoldáshoz azonban csak újabb, jól megfigyelt és dokumentált leletek előkerülése segíthet hozzá bennünket.

5 Révész L., 1996. 79.

6 Balatonszemes (*Költő L.*, 1990. 85–101.), Fonyód (*Költő L.*, 1996. 187–196), Vörs (*Költő L.*, 1993. 433–446.). Korábban övveretként tárgyaltam a Balatonkilitiről szórványként előkerült leletet (*Hampel J.*, 1907. 118.; Révész L., 1996. 126.), az eredeti tárgy tanulmányozása után azonban úgy vélem, hogy az méretei miatt inkább lószerszámdísz lehetett.

7 Cs. Sebestyén K., 1932. 193–206.

8 László Gy., 1944. 132.; Dienes I., 1957. 29–31.

9 László Gy., 1955. 119.; Fodor I., 1981. 150.

10 Müller R., 1982. 441–442.

Lószerszámot három tengődi sírba helyeztek (2., 3., 4. sír). A 2. és a 4. sírban keskeny, aszimmetrikus szájvasú *csikózablát* találtak, a 3. sír zablája elveszett (2. kép 7, 4. kép 13). Minden bizonyosan *kantárdíszként* szolgáltak a 4. sírban a lókoponyán lelt szabálytalan téglalap alakú, egy-egy lyukkal átfúrt ezüstlemezek. Hasonló módon ékesített kantárokat több honfoglalás kori sírból is ismerünk.¹¹ Használóik döntő többségben rangos, fegyveres férfiak, akik feltehetőleg valamilyen formában részesedtek a kalandozások során szerzett adóból vagy zsákmányból, így a nyersanyagként felhasználta, szétkalapált ezüstlemezekből is, amelyekből ezeket az egyszerű díszeket maguk is előállíthatták.¹² Nyeretet valószínűleg mindhárom sírba helyeztek. A 2. sír leletei között ugyan nem maradt meg kengyel, s előkerülését a találok sem említették, egy ovális *hevedercsat* azonban a nyerges temetkezés egyértelmű jele. Nem zárható ki – s erre, mint látni fogjuk, éppen a tengődi leletek szolgálnak újabb bizonyítékot –, hogy a harcos fából faragott kengyeleket használt. A 3. sír mellékletei között két *hevedercsat* található, s előkerült egy darab a 4. sírből is.

A tengődi sírokból előkerült, ill. megmaradt *kengyelek* alkotják a leletanyag legváltozatosabb részét. A 3. sír kengyelei a honfoglalás kor leggyakoribb, széles körben elterjedt *körte alakú* kengyeltípusai közé tartoznak (3. kép 2–3). Jóllehet mindkét példány erősen töredékes, az azonban megállapítható, hogy hajdan azonos méretűek és formájúak voltak: téglalap alakú fülük közvetlenül, külön nyak nélkül kapcsolódott a lapos szárhoz, amelyek puha talpú csizmához való homorú talpalóban végződtek. Ez utóbbi alját nem erősítették meg külön bordákkal. A korszak közrendű férfainak, harcosainak sírjaiban többnyire jóval nagyobb méretű, s nem ritkán aszimmetrikus kengyel párok figyelhetők meg.¹³ A körte alakú kengyelek használata a magyarság körében még a 11. században is kimutatható, de elterjedtek az egész eurázsiai steppevidéken is.¹⁴

Teljesen eltérő formájú, anyagú és típusú kengyeleket csatolt a 4. sírban nyugvó harcos a nyergére. Közülük az egyik a rendkívül ritkán megfigyelhető *fakengyelek* közé sorolható (4. kép 10–11, 8. kép 1). A honfoglalás kori leletanyagban korábban mindössze két, fakengyelre utaló tárgy került elő, mindkettő nő, illetve fiatal lány sírjából. Kiszombor–E temető 46. sírjában nyitott bronz hajkarika, rombusz alakú ingnyakdíszek, fülesgomb, ezüstlemezke, vascsat és egy zablakarika társaságában találták egy fa kengyel pár megvasalt fülrészének a darabjait (8. kép 2). A kérdéses tárgyak rendeltetését már Cs. Sebestyén Károly felismerte, de gondos rekonstrukcióját, párhuzamainak aprólékos összegyűjtését Dienes István végezte el.¹⁵ Lajosmizsén kelta telep, szarmata telep és temető, valamint Árpád-kori telep feltárása során bukkant elő egy magányosan eltemetett 7 év körüli kislány lovassírja.¹⁶ Ruházatát dudoros üvegpaszta gyöngyökkel és felvarrott, ezüstlemezekből kivágott ruhapántokkal díszítették. Melléhelyezték apró vaskését és lószerszámát is, amely oldalpálcás vaszablából, hevedercsatból és a fakengyelből állott, ez utóbbi fülét bronzlemezből kivágott merevítővel erősítették meg.

A kiszombori és a lajosmizsei lemezek egyaránt olyan kengyelhez tartoztak, amelynek szálirányban megmunkált farészét gőzöléssel hajlították meg, s így a fül nem különült el a száratól – ez esetben ugyanis a faragással a fa rostjait roncsolták volna –

11 Révész L., 1996. 77., 249. j.

12 Révész L., 1996. 90.

13 Dienes I., 1966. 229–232.

14 Schulze 1984. 508–510.; Schulze-Dörrlamm 1991. 422–423.

15 Dienes I., 1958. 125–141.

16 Kulcsár V., 1992. 75–85.

hanem azok egyenes folytatását képezték¹⁷ (8. kép 3). E forma vasból készített (s bizonyára a fából való előképeket utánzó) változatai a vállába kovácsolt fülű kengyelek.¹⁸ A vas- ill. bronzlemezből kivágott fülborítás elő- és hátlapját mindkét esetben 4–4 szegeccsel rögzítették egymáshoz, ezek hossza 10–12 mm, amely egyben a fakengyel fülének a vastagságát is megadja. A lemezek széleit behajlítgatták, ily módon azok mintegy tokot képezve védték a kengyel fülét és szárainak indítását.¹⁹

A tengődi fakengyel és annak fülborítása a fenti párhuzamoktól nemcsak anyagában, de valószínűleg készítési módjában is jelentős mértékben eltért. A csontlapok a fa fülrészt csak annak két oldalán védték, de nem alkottak olyan zárt tokot, mint a fémlemezből hajlított fülvédők. A lemezpárokat ez esetben is 4 szegecs rögzítette egymáshoz, ill. a közöttük lévő famaghoz, ez utóbbi azonban – részben a fenti körülmény folytán – vastagabb, az egyik épségben fennmaradt szegecs tanúsága alapján 17 mm lehetett. A régészeti leletek között fennmaradt, ill. a recens néprajzi anyagból ismert fakengyelek döntő többségét hajlítással, gőzöléssel formázták meg.²⁰ Jóval ritkábban ugyan, de előfordulnak egy darabban kifaragott példányok is. Ezek füle nem a szár ívének a törés nélküli folytatása, hanem ahhoz tompaszögben csatlakoznak, s kiemelkednek abból. Ilyen ötszög alakú a tengődi kengyel fülkiképzése is, amely hajdan a körte alakú kengyelek formáját utánozhatta. E formát a fa rostjainak jelentős mértékű roncsolása, s ennek következtében a kengyel meggyengítése nélkül nem lehet előállítani, így a gőzöléssel vagy hevítéssel történő kialakítással sem volt értelme vesződni, egyszerűbb volt egy darab fából kifaragni a kengyelt.

A jelenleg rendelkezésünkre álló csekély számú adat is arról tanúskodik, hogy a honfoglaló magyarok szerves anyagból – jelen esetben fából – készített eszközeit is a nagy formagazdagság, változatosság jellemezte. A mindössze három lelőhelyről adathozható fakengyelek készülhettek gőzöléssel-hajlítással és egy tömbből kifaragva, fülborításukhoz használtak vas- és bronzlemezt csakúgy, mint csontlapokat, formájuk egyaránt lehetett körte alakú és a vállába kovácsolt fülűekhez hasonló. Használoik között férfi, nő és gyermek egyaránt akad. Mivel a három ismert példány a Kárpát-medence más-más tájegységeiről került elő, a fakengyelek használatát feltehetőleg az egész 10. századi magyar szállásterületre jellemzőnek tarthatjuk. Minden bizonnyal az ismertnél jóval nagyobb számban készítettek ilyen eszközöket a honfoglalók, de azok – nem lévén szerves anyagból való alkotóelemük – a földben nyomtalanul elenyésztek. Feltehetőleg fakengyelek voltak azon sírok jó részében is, amelyekből a feltárás során csak zabla és hevedercsat látott napvilágot.²¹

Alkalmazásuk indokaként a vashiányt kevésbé tarthatjuk valószínűnek. Különösen nem lenne értelme erre hivatkozni a tengődi lelet esetében, hiszen a lelőhely tágabb körzetében, Somogyfajszon éppen az elmúlt években kerültek elő kétséget kizáróan a 10. századra keltezhető vasolvasztó kemencék.²² A honfoglalás kori temetők feltárása során – még a köznépi temetők esetében sem – egyáltalán nem utal semmiféle nyom arra, hogy a vastárgyak sírba helyezésétől takarékoságból tartózkodtak volna eleink. A fakengyeleket rejtő sírokban nyugvó emberek mellékleteik alapján legalábbis a módos közrendűek közé tartozhattak, számukra aligha jelenthetett leküzdhetetlen akadályt egy vaskengyel

17 Dienes I., 1958. 134–135., 27. ábra

18 Dienes I., 1958. 139–140.

19 Dienes I., 1958. 127., 24. ábra 2, XVIII. t. 1–2; Kulcsár V., 1992. 76–77., 1. t. 4, 3. kép 2

20 Dienes I., 1958. 129–135.; U. Kőhalmi K., 1958. 143–147.

21 Dienes I., 1958. 126–127.

22 Gömöri J., 1996. 27–279.

beszerzése. Eljárásuknak inkább gyakorlati okai lehetnek: a fakengyelek télen nem hűlnek le annyira, mint a fémből valók, s ily módon a lovas lábai kevesebbet szenvednek a hidegtől.²³ Ez a magyarázat azonban főként azokban az esetekben merülhet fel, amikor a kengyelpár mindkét darabja fából készült (Kiszombor, Lajosmizse), s kevésbé indokolt akkor, amikor – mint a tengődi leletnél is – a fakengyelnek vasból készített párja van. A hajdani hétköznapiok e rejtélyes kis epizódját így a mai tudásunk alapján magyarázni ugyan tudjuk, hitelesen megoldani azonban aligha vagyunk képesek.

3. Az ún. szaltovói típusú kengyelek

A tengődi 4. sírban nyugvó harcos a fakengyele mellé egy kiugró fülű, boltozatos szárú, egyenes talpú vaskengyelt csatolt a nyergére (4. kép 12, 9. kép 4). E típus és különféle változatai viszonylag ritkán fordulnak elő a honfoglalás kori leletanyagban, ennek ellenére részletes felgyűjtésük és elemzésük még nem történt meg. Erre már csak azért is szükség van, mert már az első múzeumba jutott példányok vizsgálata során felmerült a kengyeltípusnak az avar sírokban, illetve a szaltovói kultúra területén talált kengyelekkel való rokonsága, s ily módon annak a lehetősége, hogy előfordulásuk a 10. századi magyarság legkorábbi, honfoglaló generációját jelzi. Elsőként Hampel J. hívta fel a figyelmet arra, hogy a zselickislaki kengyel az avar kori kengyelek fülkiképzését követi.²⁴ Nagy G. a magyarlapádi, marosgombási és kótaji leletek vizsgálatára során jutott arra a következtetésre, hogy e tárgyak a honfoglalók által itt talált avar kori finnugor–szláv keveréknép hagyatékát jelzik, amely megérte a magyar honfoglalást, s betagozódott a magyar nemzetségek közé.²⁵ Ma már azonban tudjuk, hogy az általa vizsgált leletek valójában avar koriak, s e tény sokat levon megállapításainak értékéből. Egészen más – s mint később kiderült, téves – nyomon indult el Szőke B., aki a Koroncó-Újtelepen, rozettás lószerszámos női sírban lelt példányokat az ugyancsak egyenes talpú, de jóval szélesebb fülű észak- és nyugat-európai 10–11. századi kengyelekkel rokonította.²⁶ Az ötvenévi lovas sírt közlétező Uzsoki A. gyűjtötte össze elsőként e kengyeltípus addig előkerült néhány hazai párhuzamát (Tiszaeszlár–Bashalom 22. sír, Koroncó-Újtelep, Zselickislak), amelyeket ő is az avar kengyelekkel rokonságban állóknak tartott. E kengyeltípust a szaltovóiakhoz közel állónak, majd később szaltovói típusúnak Bálint Cs. határozta meg, bár e kérdésben nem foglalt határozottan állást.²⁷ Vele ellentétben Mesterházy K. csak „egyenes talpallójú kengyelek”-ről értekezett, „...amelyek valószínűleg átmeneti formát jelentenek egy ritkán felbukkanó, bizonyosan idegen hatásra megjelenő kengyeltípus [a karoling-normann kengyelek – R. L.] mellett”.²⁸

Az elmúlt évtizedek során a kengyelek használati módja, méretezése, a felemás kengyelpárok vizsgálata terén Dienes I. ért el maradandó eredményeket.²⁹ Egyes típusok alapos felgyűjtése és elemzése – főként a gombos nyakú, ill. villás szárú karoling-normann, valamint a trapéz alakú vállas kengyelek esetében – hozzásegítette a kutatást ezen tárgytipusok időrendjének, használói körének pontosabb megismeréséhez.³⁰ A 10–11. századi magyarság leletanyagának alaposabb megismeréséhez, időrendi tagolásához az ilyesfajta régészeti aprómunka elengedhetetlenül szükséges. Ehhez nyújthat adalékot

23 Dienes I., 1958. 135–136.

24 Hampel J., 1907. 151.

25 Nagy G., 1913. 270–271.

26 Szőke B., 1954. 127.

27 Bálint Cs., 1975. 58.; Bálint Cs., 1976. 136.

28 Mesterházy K., 1981. 211.

29 Dienes I., 1966. 229–232.

30 Mesterházy K., 1981. 211–222.; Kovács L., 1985. 125–139.; Kovács L., 1986. 195–225.; Kovács L., 1986a. 110–113.

ilyesfajta régészeti aprómunka elengedhetetlenül szükséges. Ehhez nyújthat adalékot az általunk tárgyalt kengyel típus vizsgálata is.

Kiugró fülű, boltozatos szárú, egyenes vagy enyhén domború talpú kengyelek az alábbi lelőhelyeken kerültek elő:

1. *Gyulafehérvár (Alba Iulia, Ro.) – Mentőállomás.* A közöletlen, de legalább 800 síros 9–10. századi temető XXXIII/8. sírjában talált kengyel kiugró, négyzet alakú füle vaskos nyakkal kapcsolódik a kerek(?) átmetszetű, boltozatos szárakhoz. Széles talpalója enyhén domború. A kengyel magassága: 17,2 cm, szélessége: 11,5 cm. A kísérő leletek közül oldalpálcás vaszabláról valamint három vascsatról van tudomásunk.³¹

2. *Kenézlő-Fazekaszug II. temető, 45. sír (férfi).* A kengyel törött, feltehetőleg négyzetes füle rövid nyakkal kapcsolódik a pálcás szárakhoz, amelyeket alsó harmadukban korong alakúan laposra kalapáltak, s trapéz alakúan szélesedve mennek át az egyenes, enyhén domborodó talpalóba. A kengyel magassága: 14 cm, szélessége: 11,4 cm, talp szélessége: 3,7 cm. Kísérő leletek: aranyozott ezüst veretes öv, nyílcsúcsok, tegezvasalások, 2 dudoros üvegpasztá gyöngy, kagylótöredék, kauricsiga, Ahmed ben Ismail emír 295–299 H = 907/8–911/12-ben kibocsátott, két lyukkal átfúrt ezüstdírheme, vas csikózábla, hevedercsat, körte alakú vaskengyel, lókoponya és lábszárcsontok.³²

3. *Koroncó-Újtelep (női sír).* A téglalap alakú fül mindkét kengyel esetében rövid, vaskos nyakon ül, ebből ágaznak ki boltozatos ívben az oldalszárak. A talpaló egyenes, nincs rajta borda. A kengyelek magassága: 15,5 cm, szélessége: 10,5 cm, a talp szélessége: 2,3 cm. Egyéb mellékletek: gömbsorcsüngős fülbevaló, háromszög alakúra összehajtogatott aranyozott bronzlemez, lekerekített végű ezüst pántkarperec, díszítetlen bronz huzalgűrű, hevedercsat, oldalpálcás zabra, bronz rozettás lószerszámveretek, lókoponya és lábszárcsontok.³³

4. *Ötveny (40 év körüli férfi sirja).* A sérült, egykor feltehetőleg négyzet alakú fül vaskos nyakkal kapcsolódik a rombusz átmetszetű, boltozatosan ívelő szárakhoz. A szárak alsó vége háromszög alakúan kiszélesedik, s hegyesszögben csatlakozik a széles talpalóhoz, amelyet három borda erősít. A kengyel magassága: 17,3 cm, szélessége: 11,5 cm, a talp szélessége: 3,9 cm. Egyéb mellékletek: 2 nyitott ezüst hajkarika, vaskés, juh combcsont, oldalpálcás zabra, karoling-normann gombos nyakú kengyel, lócsontok.³⁴

5. *Pozsonyvezekény (Vozokany, Sl.) – Harmadik homokdomb, 3/41. sír.* A felemás kengyel pár mindkét darabjának füle legyező alakúan kiszélesedik, hurkos kiképzésű. A szárak a fülek egyenes folytatásai, egyik esetben boltozatos kiképzésűek, a másiknál enyhén trapéz alakúak. Talpalójuk egyenes. A kengyelek magassága: 13,5 cm ill. 11,5 cm, szélessége: 10 cm, ill. 10,7 cm. A homokbányászás során feldúlt sírből ezen kívül még két hevedercsatot és 10 db félgömbfejű szegecsset (lábbeliveret?) sikerült megmenteni.³⁵

6. *Rakamaz-Gyepiföld (Túróczi-part) 1. sír (férfi) (10. kép).* A kengyel pár egyik tagjának a füle sérült, de a másik is töredékes, lekerekített sarkú téglalap alakú. A fülek rövid, vaskos nyakkal kapcsolódnak a rombusz átmetszetű boltozatosan ívelődő szárakhoz. Ez utóbbiak alsó vége háromszög alakúan kiszélesedik, s ívesen kapcsolódik az enyhén homorú, három bordával megerősített talpalóhoz. A kengyelek magassága: 16,5 cm, szélessége: 11,8 cm, a talp szélessége: 2,8 cm. Egyéb mellékletek: a szemgödrökben, a szájban és a fogak között, valamint a medencén apró ezüstlemezek töredékeit figyelték

31 *Ciugudean* 1996. 4–11, 17–28, Cat. Nr. 99

32 *Fettich N.*, 1931. 94–96., 77–80. kép; *Kovács L.*, 1989. 37–38.

33 *Szőke B.*, 1954. 126–128., XXIII–XIV. t.

34 *Uzsoki A.*, 1962. 9–26., 5. kép 6, 6. kép 3–4

35 *Točík, A.* 1968. 63., LIII. t. 21, LIV. t. 19–20, 22–23.

meg. A koponya mellett nyitott ezüst hajkarikát találtak. Vasalt tegezében 5 nyílcsúcs volt. A medence jobb és bal oldalán egy függesztőveret, ill. egy bronzcsat feküdt. Ugyanitt vaskést és fenőkövet leltek, valamint két vascsatot. A lókoponya szájában csikózabla volt, a lábszárcsontok között pedig hevedercsat.³⁶

7. *Rakamaz-Gyepiföld (Túróczi-part) 2. sír* (férfi). (11. kép) A kengyelpár egyik tagja pontosan ugyanolyan, mint az 1. sírban talált kengyelek. Lényeges különbség azonban, hogy ezen egyértelműen megállapítható: a hajdan egyenes talpalót utólagosan igyekeztek használojának igényeihez formálni, s homorúra kalapálni. A talp azonban eközben meggyengült és megsérült, ezért még alászegecseltek egy ívesre hajlított vaslemezt. A kengyel magassága: 17,8 cm, szélessége: 11,8 cm, a talp mérhető legnagyobb szélessége: 2,8 cm. A kengyel párja vállába kovácsolt fülű volt. Egyéb mellékletek: vasalt tegez, 3 nyílcsúcs, ezüstlemezkék a halotti szemfedőről és a ruházatról, küllős szíjelosztó karikák, bronzcsat és két karéjos veret, csiholóacél, vas szíjszorítók, csikózabla, lócsontok.³⁷

8. *Sárospatak-Baksahomok 10. sír* (férfi) (6. kép 1). A kengyel négyszögletes, hosszú, lapos füle rövid, széles nyakkal kapcsolódik a hengeres átmetszetű boltozatos szárakhoz. A szárak alul egy-egy lapos korongban, majd trapéz alakúan kiszélesedve folytatódnak, s derékszögben csatlakoznak a széles, egyenes talphoz. A kengyel magassága: 16,3 cm, szélessége: 12,3 cm, a talp szélessége: 3,8 cm. Egyéb mellékletek: körte alakú kengyel, hevedercsat, oldalpálcás zabla, nyitott ezüst hajkarika, csiholóvas, szablya, lócsontok.³⁸

9. *Szentés-Nagytóke, Jámorhalom, özv. Kiss Bálintné földje*. Szórványelet. Téglaalap alakú füle rövid, széles nyakkal kapcsolódik a kerek átmetszetű szárhoz. A szár és a talpaló találkozásánál korong alakúan kiszélesedik, majd derékszögben folytatódik a széles, lapos talpban. A kengyel magassága: 14,8 cm, szélessége: 12,3 cm, a talp szélessége: 2,8 cm.³⁹

10. *Szomód-Bocskagegy* (férfisír) (7. kép, 9. kép 1–2). A kengyelpár egyik tagja hurkosfülű, négyszög átmetszetű, szára boltozatosan ívelt. A szár alsó harmadában ellipszis alakúan, majd trapéz alakúan kiszélesedik, és derékszögben csatlakozik a széles, lapos, egyenes talphoz. A kengyel magassága: 16,3 cm, szélessége: 12,5 cm, a talp szélessége: 3 cm. A másik kengyel négyzet alakú füle rövid, széles nyakkal kapcsolódik a kerek átmetszetű, boltozatosan ívelődő szárakhoz. A szárak alul ellipszis, majd trapéz alakúan kiszélesednek. Eredetileg ez is egyenes talpú lehetett, de a szárak trapéz alakú alját utólag behajlították, a talpalót levágták, s egy széles, ívelt vaslemezt szegecseltek hozzájuk, ily módon homorú talpúvá, körte alakúvá átformálva a kengyelt. A lövészárkok ásása közben megbolygatott sírból ezen kívül még egy oldalpálcás zablát, hevedercsatot, 6 nyílcsúcsot, tegezvasalásokat és két arab dirhemet sikerült megmenteni. Az érmék Ahmed ibn Ismail szamanida emír 295 H = 907/8, ill. 311 H = 923/24 között vert érméi.⁴⁰

11. *Tengőd-Hékúpuszta 4. sír*.

12. *Tiszaderzs-Kupasor* (férfisír). A kengyel töredékes, füle hiányzik, csak a nyak indítása figyelhető meg. A szárak boltozatosan ívelődnek, a talp egyenes. A rendkívül rossz állapotú, töredékes kengyel méretei nem mérhetőek. A faültetés során feldúlt sír

36 Közöletlen. A sírleírás *Fodor I.*, 1996. 162–163.

37 Közöletlen. A sírleírás *Fodor I.*, 1996. 163.

38 *Kalicz N.*, 1957. 167–168.; *Fodor I.*, 1996. 168–169.

39 A közöletlen leletre Türk Attila régészhallgató (JATE) hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is szeretnék megköszönni.

40 Közöletlen. Az érméről *Kovács L.*, 1989. 68.

egyéb mellékletei közül egy körte alakú kengyelt, faragott csont oldalpálcás zablát és egy szablyát mentettek meg.⁴¹

13. *Tiszaeszlár-Bashalom I. temető 3. sír* (női sír). Az erősen töredékes kengyelpár mindkét tagjának hiányzik a füle. Csak a széles, lapos nyak figyelhető meg, amely négy-szögletes átmetszetű, boltozatosan ívelődő száракban folytatódik. A talpaló egyenes. A sír egyéb mellékletei: öntött ezüst bizánci fülbevaló, trepanáló eszköz, fülesgombok, hullámosra hajlított ezüst huzalkarperecek, oldalpálcás zabra, lócsontok.⁴²

14. *Zselickislak* (női sír). A kengyel széles hosszánegyszög alakú fülének mindkét szélén erős perem húzódik. A fül rövid, széles nyakkal kapcsolódik a félkör átmetszetű, boltozatos ívelésű száракhoz. A száراك alja korongszerűen, majd trapéz alakúan kiszélesedik, s derékszögben csatlakoznak a széles, lapos, enyhén domborodó talphoz. A kengyel magassága: 16 cm, szélessége: 11 cm, a talp szélessége: 3,7 cm. A szántással megbolygatott sír leletei közül ezen kívül két rozettás lószerszámveretet és egy oldalpálcás zabra felét, valamint lócsontokat mentettek meg.⁴³

15. *Zsombó-Bába dűlő* (férfisír). A kengyel négyzet alakú füle rövid, széles nyakkal kapcsolódik a félkör átmetszetű, boltozatos ívelésű száراكhoz. Ez utóbbiak végükön háromszög alakban kiszélesednek, és tompaszögben csatlakoznak a széles, három bordával megerősített talpalóhoz. A kengyel magassága: 16 cm, szélessége: 12 cm, a talp szélessége: 5,4 cm. A gödörásás során megbolygatott sír további leletei: vascsat, négyzet alakú, ezüstlemezből kivágott övveretek, vaskés, tegezvasalások, íjcsontok, 5 nyílcsúcs, gombos fülű, villásszárú karoling-normann kengyel, lócsontok.⁴⁴

A szakirodalom több olyan egyenes talpú kengyelt is honfoglalás kori leletként említ, amelyek nagy valószínűséggel nem sorolhatók a 10. századi emlékek közé:

1. *Magyarlapád (Lopadea Noua, Ro.)* A szűkszavú közlemények szerint a Gorgány és a Vár nevű hegyek közt elterülő vízmosásos völgykatlanban összesen 11 kora vaskori, valamint honfoglalás kori és avar sírt tártak fel. Allítólag a 4. sírban (amely lovas sír volt) kerültek elő a boltozatos szárú, erősen domborodó talpú kengyelek (egyik töredékes, a füle mindkettőnek hiányzik), egy trapéz alakú hevedercsat, vasbalta, keskeny pengéjű lándzsa és egy bronz falera kíséretében. E tárgyak véleményem szerint avar koriak.⁴⁵ Bizonyosan 10. századnak csupán a kéttagú csüngős veretek, valamint az ezek felső tagjához hasonló veretek tekinthetők. Ma már nem dönthető el, hogy az utóbbiak a feltárás után keveredtek-e egy avar sír leletei közé, vagy (a hitelesen kiásott és dokumentált sírok közül elsőként!) valóban ugyanazon temetkezés mellékletei voltak az avar és a magyar jellegű tárgyak. Magam inkább az előbbi lehetőséget tartom valószínűnek, így a magyarlapádi leletekkel a tárgyalta kengyeltípus 10. századi vizsgálatánál nem számolhatunk.⁴⁶

2. *Marosgombás (Gimbas, Ro.)* Hasonló a helyzet, mint a magyarlapádi leletek esetében, itt is avar és honfoglalás kori sírok anyaga keveredett össze. Nem véletlenül utalt Nagy G. a marosgombási kengyelek avar kori párhuzamaira,⁴⁷ mivel azok csakugyan avarok (mégpedig a 670 előtti időszakból), az általa keltának tartott széles pengéjű

41 Fodor I., 1996. 288.

42 Dienes I., 1956. 245–277.; Dienes I., 1957. 24–37.

43 Hampel J., 1907. 151., 39. t.

44 Lőrinczy G.–Szalontai Cs., 1993. 279–320.

45 A lándzsát Kovács L., 1971. 87. is csak fenntartással sorolta a honfoglalás kori leletek közé. A tárgyak avar párhuzamait hangsúlyozta Horedt, K. 1958. 101. Egyértelműen avarként határozta meg e sír leleteit Bóna I., 1986. 175.

46 Nagy G., 1913. , Roska M., 1936. 8., 4. kép

47 Nagy G., 1913. 270–274.

lándzsacsúccsal együtt.⁴⁸ E kengyeleket tehát nem vehetjük számba a 10. századi leletek között.

3. *Kótaj*. Teleki L. birtokán talált sírokból származik egy körte alakú és egy hurkos fülű kengyelpár, egy csikózabla és egy lándzsacsúcs. A nyilvánvalóan összekeveredett, különböző sírokból és korszakokból való leleteket Hampel J. megtévesztő módon úgy párosította egymás mellé (egy-egy körte alakú kengyel mellé egy-egy hurkos fülűt illesztve), mintha e párok egy leletegyüttest képeznének, s azokat az avar–bolgár továbbélés ritka emlékeinek egyikeként értelmezte.⁴⁹ E gondolatmenetet folytatta a későbbiek során Nagy G. is.⁵⁰ Az azonos anyagú hurkosfülű kengyelek és a lándzsa jellegzetes korai avar tárgyak,⁵¹ így törölnünk kell azokat a honfoglalás kori leletek sorából.

4. *Ismeretlen lelőhelyű kengyel*⁵² (6. kép 2, 9. kép 3). A hosszú, töredékes fülű kengyel szárai rombusz átmetszetűek, boltozatos ívelésűek. A száruk végeit ötszög alakúra kalapálták, a széles, bordázott talpalo (melynek csak az indítása maradt meg) V-alakban kapcsolódik a szárhoz. Ilyen csücskös végű talppal kialakított kengyeleket a kései avarok használtak, így minden bizonnyal e tárgyat is a 8–9. századi emlékek közé kell sorolnunk. A tárgy közöletlen.

A honfoglalás kori sírokból talált kengyelek teljességre törekvő felgyűjtése mind- eddig nem történt meg, éppen ezért a különböző publikációkban alkalmazott szaktermi- nológia sem egységes. Még a korszak kengyeleinek főbb típusait áttekintő elemzések sem tarthatók teljesnek, hiszen azokból éppen a fentiekben bemutatott kengyelek teljesen hiányoznak.⁵³ Szabatos leírás mindössze a trapéz alakú vállas kengyelekről,⁵⁴ valamint az egyenes talpúak közül a különböző fajta karoling-normann kengyelekről született.⁵⁵

A további, néha szaltovói típusúnak nevezett egyenes talpú kengyelek között is valójában többfajta változat különíthető el. Az imént bemutatott 15 lelet között leggyako- ribbak azok, amelyek négyszög (többnyire négyzet) alakú füle rövid, lapos, széles nyak- kal kapcsolódik a rombusz vagy kerek átmetszetű szárukhoz. Lapos, szélesre kalapált szárukkal ilyen kengyeleket nem készítettek. További lényeges sajátosság, hogy (szem- ben a körte alakú, a vállába kovácsolt fülű vagy a trapéz alakú, vállas kengyelekkel) a lovasfelszerelés e darabjai mindig szimmetrikus formájúak, egyetlen példát sem találunk arra, hogy a ló oldalához támaszkodó (belső) kengyelszár rövidebb, meredekebb lenne mint a külső, íveltebb, hosszabb szár. Fontos megkülönböztető jegy az is, hogy a száruk alul korong vagy ellipszis alakúan, laposan kiszélesednek (kiemelkedő dudor ellenben soha nincs rajtuk, mint pl. a trapéz alakú, vállas kengyeleken), majd trapéz alakban to- vább szélesedve csatlakoznak (legtöbbször 90°-os, vagy ahhoz közelítő szögben) a tal- palóhoz. A széles, lapos talpak leggyakrabban egyenesek, ritkán enyhén domborúak, és nincs rajtuk bordázás. Az avar kengyelektől – amelyekkel a felületes szemlélő könnyen összekeverheti e típust – élesen elkülönítik e jegyek, valamint még egy sajátosság: a 10. századi darabokon soha nem tapasztalható az, hogy a száruk „tűfutnának” a talpalón, ill.

48 Bóna I., 1986. 171.; Kovács L., 1971. 86.

49 Hampel J., 1902. 299–300.

50 Nagy G., 1913. 270–274.

51 Csallány D., 1958. 41.; Kovács L., 1971. 87.

52 MNM Honfoglalás kori gyűjtemény, ltsz. 11/1952.1.

53 Ezek közül Ruttkay 1976. csak a pozsonyvezekényi kengyelpárt említi. Igaz, erre magyarázatul szolgál az a tény, hogy anyaggyűjtése csupán Szlovákia területére korlátozódik, s onnan napjainkig valóban nem ismerünk olyan leleteket, amelyek e típusba tartoznának. Kovács 1986b honfoglalás kori kengyeleket bemutató típusátlájából pedig hiányzik a tárgyalat változat.

54 Kovács L., 1986. 204–223., Kovács L., 1986a. 110–113.

55 Kovács L., 1985. 125–139.; Kovács L., 1986. 195–204.; Mesterházy K., 1981. 211–222.

hogy az utóbbi egészen keskeny hegyesszögben nyúljon le kiszélesedő szárvéghez. Tausfrozás nyomait az ismertetett leletanyag egyetlen darabján sem fedeztük fel.

A fentiekben leírt jellegzetességek az imént bemutatott 15 lelet közül azonban csupán kilencre érvényesek (Tengőd, Koroncó, Sárospatak, Zselickislak, Kenézlő, Gyulafehérvár, Tiszaeszlár-Bashalom, Tiszaderzs, Öttevény).

Az egyenes talpú kengyelek további formai változatait jelentik a pozsonyvezekényi leletek, valamint az egyik szomódi kengyel. Az előzőektől csupán fülkiképzésükben különböznek: mindhárom darab hurkos fülű. Csupán feltételesen sorolható a tárgyalt kengyelformához a Rakamaz-Gyepiföldön az 1. és a 2. sírból előkerült három kengyel. Ezek sajátosságaira a későbbiekben még részletesen kitérünk, most csupán annyit szeretnék előre bocsátani: a rakamazi kengyelek szárvégeiről hiányzik a korong alakú kiszélesedés, talpalójuk pedig az előzőekkel szemben bordázott. Végezetül bizonyos formai szempontok alapján csak fenntartásokkal sorolhatjuk e kengyelek közé a két Csongrád megyei példányt (Szentcsanak, Zsombó). Utóbbi talpalója ugyancsak bordázott, s hiányzik róla a szárvégek korongos kiképzése is. Pontos párhuzamaikat ez ideig sem a steppei, sem a nyugat- ill. észak-európai korabeli leletek között nem találtam, de az tény, hogy eltérnek a honfoglalás korában megszokott formáktól.

Egy-egy tárgytípus vizsgálata során lehetőség szerint a következő kérdésekre kell választ keresni: kik és hogyan használták az adott tárgytípust, milyen időhatárok közé keltezhető az előfordulása, s végezetül kideríthető-e az, hogy honnan származik?

Az egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű kengyelek többsége (15 lelet közül 9 esetben) férfiak mellékleteként látott napvilágot, mégpedig egy kivétellel (Öttevény) fegyveres férfisírokból. Kísérő leleteik között felbukkannak a korszak viszonylag ritka leletének számító szablyák (Sárospatak, Tiszaderzs), a további hat sírban pedig az íjászfelszerelés darabjai (Kenézlő, Rakamaz 2. és 3. sír, Szomód, Tengőd, Zsombó). A méltóságjelvényeket a kenézlői, zsombói és a rakamazi 2. sírból való övveretek képviselik. Az e kengyeltypust használó férfiak tehát a 10. századi magyar társadalom módos, ill. vezető rétegeibe tartoztak, egyértelműen köznépi környezetbe egyikük sem sorolható be.

Ez utóbbi megállapítás érvényes a három női sírra is. Közülük kettő rozettás lószerszámveretei alapján feltehetőleg a törzsi-nemzetségi arisztokrácia tagja lehetett (Koroncó-Újtelep, Zselickislak), de leletkörnyezete alapján ugyanebbe a rétegbe sorolható (vagy a katonai kíséretben szolgáló egyik férfi asszonya lehetett) a tiszaezslár-bashalmi I. temető 3. sírjában nyugvó nő is. A részleges feltárás, ill. hiányzó közzététel miatt nem értékelhető a gyulafehérvári, pozsonyvezekényi és a Szentcsanak-nagyőkei lelet.

A vizsgált kengyeltypus elterjedésének súlypontja a Dunántúl (ezen belül is a Kiszalárd és Somogy megye), valamint a Tisza-mente, főként a Felső-Tisza-vidék. E gócpontoktól egyedül a gyulafehérvári lelet került elő távolabb. A Csongrád megyei bizonytalan besorolású példányoktól eltekintve hiányzanak viszont Dél-Magyarországról, a Duna-Tisza-közéről és a Tiszántúlról (12. kép).

A honfoglalás kori sírokban talált kengyelek túlnyomó többségét a puha talpú bőr- vagy nemezcsizmákhoz való ívelt, homorú talpalójú változatok alkotják. Az ezektől eltérő formájú, egyenes talpú kengyelek zömmel a kalandozó hadjáratok révén a nyugati országokban hadizsákmányként szerzett példányok voltak, de ezek is ritkán kerülnek elő párosával: egy-egy ilyen darabnak az adott leletgyűjteményen belüli párja többnyire a hagyományos típusok közül kerül ki. Hasonlóképpen volt ez az egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű kengyelek esetében is. A 15 lelet közül háromnak nem ismerjük a párját (Gyulafehérvár, Szentcsanak-nagyőke, Zselickislak), további 5 esetben pedig körte

alakú, vállába kovácsolt fülű vagy feltehetőleg ugyancsak ívelt talpú fakengyelt csatoltak mellé a nyeregbe (Kenézlő, Sárospatak, Rakamaz-Gyepiföld 2. sír, Tengőd, Tiszaderzs). Ez azonban lovaglás közben eléggé kényelmetlen lehetett: az eltérő talpforma mellett ugyanis a hagyományos magyar kengyelek mindig aszimmetrikusak is voltak (szemben a szimmetrikus egyenes talpúakkal), s ez ilyen esetekben bizonyos mértékig eltérő lábtartást is követelt a lovastól. A zombói és az ötvevényi sírban nyugvó férfi talán éppen ezért alkalmazott egyenes talpú, boltozatos szárú kengyele mellé nagyméretű, villás szárú és ugyancsak egyenes talpú karoling-normann kengyelt.

A vizsgált leleteknek mindössze egyharmadában fordult elő többé-kevésbé azonos kengyelpár (Koroncő-Újtelep, Pozsonyvezekény, Rakamaz-Gyepiföld, Szomód, Tiszaeszlár-Bashalom I. temető). Ezek közül azonban csak a tiszaezsláriak, a rakamaziak és a koroncóiak voltak teljesen egyformák. A hajdani használók számára azonban még így is szokatlanok, kényelmetlenek lehetnek, s ezen házilag os átalakítással próbáltak meg segíteni. E beavatkozás kevésbé drasztikus formája az volt, hogy az egyenes talpalót kalapálással igyekeztek kissé meghajlítani, ívesre formálni (Rakamaz-Gyepiföld 1. sír) (10. kép). A művelet során azonban a talp elvékonyodott, jelentősen meggyengült s így könnyen eltörhetett. A kengyel ennek következtében használhatatlanná vált, s vagy nyersanyagként beolvasztották, vagy pedig még szembetűnőbb változtatást végeztek rajta: a Szomódról és a rakamazi 2. sírból előkerült példányokon a meggyengült talpat kivágták, a szárvégeket behajlították, s egy-egy ívelt vaslemezt szegecseltek hozzájuk. Ily módon egy eléggé durván összebarkácsolt, de mégis csak az általuk megszokott formához hasonló kengyelt sikerült előállítaniuk (7. kép 2, 9. kép 2, 11. kép).

Felmerülhet ellenérvként, hogy e javított kengyelek nem voltak-e eredetileg is homorú talpúak, hiszen akkor csupán egy megrongálódott tárgy javításáról beszélhetnénk, nem pedig átalakításról? E feltevésnek két érv mond ellent: egyrészt a szomódi kengyel szárvégei pontosan olyanok, mint az egyenes talpú, boltozatos szárú példányoké, másrészt pedig az általánosan elterjedt homorú talpú honfoglalás kori kengyelek között a heves-kapitányhegyi lelet⁵⁶ kivételével nem találtam olyat, amelyiket hasonlóképpen javítani kellett volna. (Egyébként a hevesi kengyel sem a szárvégek és a talpaló találkozásánál pattant el, hanem a talp közepén, s egy acélhuzallal erősítették meg.) A honfoglaló magyarok körében egyébként sem volt ismeretlen az az eljárás, hogy egy számukra szokatlan vagy kényelmetlen idegen tárgyat az általuk megszokott formákhoz próbálják igazítani, e kísérlet eredményeként jelentek meg felszerelésükben pl. a szablamarkolatú kardok. Mindezek fényében úgy vélem, hogy az egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű kengyelek nem a magyar kovácsok munkái voltak, így eredetüket másutt kell keresnünk.

Mint ahogy e fejezet bevezetőjében már utaltam rá, a tárgyalt kengyeltípus esetében többször felmerült a szaltovói eredet lehetősége. Amennyiben e hipotézis megállja a helyét, annak messzire vezető következményei lehetnek: felmerülhet az a lehetőség, hogy e honfoglaló eleink által még a Kárpátoktól keletre a szaltovói kultúra népeitől átvett tárgytípus alkalmas lehet az első, honfoglaló generációnak a 10. századon belüli elkülönítésére.⁵⁷ Mivel egy tárgyat nem szabad önmagával keltezni (így nem fogadhatjuk el *eleve* azt a tételt, hogy e kengyeltípus szaltovói eredetű, *tehát* mint keleti örökség bizonyosan az első generáció hagyatékát jelzi), alaposan meg kell vizsgálnunk az egyenes

⁵⁶ Pataki V., 1939. 200–208.

⁵⁷ Honfoglalás kori sírokban lelt tárgyak keleti párhuzamai alapján kísérlete meg az első generáció hagyatékának elkülönítését Mesterházy K., 1990. 235–274., a szaltovói eredetűnek tartott leletekről összefoglalóan legutóbb Révész L., 1998. (sajtó alatt).

talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű kengyelek leletkörnyezetét, ill. annak időrendi tanulságait.

A számunkra rendelkezésre álló 15 (pontosabban az eleve kétes besorolású és szórványként előkerült szentes-nagytókei és a közöletlen gyulaféhevári temetőt leszámítva 13) leletgyűttes viszonylag kevés olyan tárgyat tartalmaz, amely a finomabb időrendi besorolást lehetővé teszi.

A három, övvereteket is tartalmazó sír közül a zombói egyszerű ezüstlemezből kivágott övdíszek a 10. századon belül pontosabban nem keltezhetők,⁵⁸ de a rakamaz-gyepiföldi 2. sírban lelt karéjos övdíszeket sem tudjuk jelenleg a század első felénél pontosabban időhöz kötni.⁵⁹ A hazai leletek között nem ismerjük a kenézlői 45. sír övvereteinek a párhuzamait.⁶⁰ Az ott nyugvó fiatal férfit Mesterházy K. szerint 920 körül, családja második nemzedéke tagjaként hantolták el.⁶¹

Az ékszerek közül a préselt gömbsorc süngös fülbevalókat (Koroncó-Újtelep) az egész 10. század folyamán, sőt még a 11. század első harmadában is használták,⁶² hasonlóképpen mint a félhold alakú, granulált díszű bizánci függőket (Tiszaeszlár-Bashalom I. temető 3. sír).⁶³ Ugyancsak a bashalmi sírból származik egy hullámosra hajlított ezüstkarperec, de ezt az ékszert sem lehet a 10. század első felénél pontosabban datálni.⁶⁴

A készenléti íjtegezek jellegzetes függesztőit (Rakamaz-Gyepiföld 1. sír) ugyancsak a 10. század első kétharmadára keltezhetjük, bár szórványként, másodlagosan felhasználva még a 11. században is felbukkannak,⁶⁵ s ugyancsak átnyúlik a 11. századba a szablyák (Tiszaderzs, Sárospatak) és a nyilak, tegezek használata is.

A lószerszámok közül a rozettás veretek (Koroncó-Újtelep, Zselickislak) ugyancsak aligha datálhatók a 10. század első kétharmadánál szűkebb időhatárok közé,⁶⁶ akár csak a karoling-normann villásszárú kengyelek (Zsombó, Öttevény).⁶⁷

A vizsgált kengyeltípust tartalmazó sírok közül kettő tartalmazott érméket. A kenézlői 45. sírban Ahmed ben Ismail számánida emír 295–299 H = 907/8–9–911/12-ben kibocsátott dirheme feküdt. Az érme hajdani utolsó tulajdonosa egy 20 éves kora körül elhunyt fiatalember volt, aki tehát legkorábban a honfoglalás körüli években született, de már a Kárpát-medencei új hazában vált felnőtté.⁶⁸ A lószerszámához tartozó kengyelt így semmiképpen nem szerezhette a keleti szállásterületen. Fokozottan érvényes ez a szomódi harcosra. Az ő életkorát sajnos nem ismerjük, két dirhemét azonban 295 H = 907/8-ban ill. 311 H = 923/24 között verték, így szinte teljes biztonsággal kizárható, hogy még Etelközben vagy Levédiában töltötte volna ifjúkorát.

58 Lőrinczy G.–Szalontai Cs., 1993. XII. t. 3–9.

59 Révész L., 1996. 106., 118–119.; Mesterházy K., 1990. 238. szerint e verettípus keleti párhuzamai (Krkukovo-Kuzsnovo, Tabaeвка) alapján a honfoglaló első generáció hagyatéka. Az övveretek finomabb keltezésének lehetőségéről, ill. korlátairól Révész L., 1996. 131–132.

60 Fettich N., 1931. 77. kép

61 Mesterházy K., 1990. 245.

62 Révész L., 1988. 141–159.

63 Dienes I., 1956. 57. t. 8.; Mesterházy K., 1990a 92–94.

64 Szabó J. Gy. 1978–79. 64.

65 Révész L., 1996. 159–160.

66 Révész L., 1996. 60–62.

67 Mesterházy K., 1981. 211–222.; Kovács L., 1985. 125–139.; Kovács L., 1986. 195–225.

68 Mesterházy K., 1990. 245. szerint az ifjú kenézlői harcos a temető második generációjaként meghatározható sírjai között nyugodott.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű kengyelek kísérő leletei és leletkörnyezete nem teszik lehetővé, hogy e tárgyakat az első generáció elkülönítésére alkalmas leletekként értelmezzük. Használatukat nem szűkíthetjük a 10. század első egy-két évtizedére, legfeljebb a század első kétharmadára. Mindez egyáltalán nem könnyíti meg a választ arra a kérdésre, hogy honnan származik e kengyeltípus.

Formailag hasonló kengyeleket a kelet-európai steppékről viszonylag nagy számban ismerünk, a legtöbb valóban a szaltovói kultúra területén került elő. S. A. Pletneva szerint ez a forma tipikus volt a szaltovói kultúra erdős-steppei változatának területein, valamint a vele párhuzamos észak-kaukázusi alán leletek között is, összességében a szaltovói kengyelek közel 40%-át ez a változat képviseli.⁶⁹ Véleménye szerint pontos párhuzamait e területeken kívül majdnem teljesen ismeretlenek, használati idejükét pedig a 8. század vége és a 10. század eleje közötti időszakra határozza meg. Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy később, a 10. században ezt a formát a besenyők is alkalmazták, s továbbadták a dél-orosz steppe más népeinek is.

A. N. Kirpičnikov hatalmas anyaggyűjtésen alapuló munkájában arra a következtetésre jutott, hogy a körte alakúak mellett az általunk vizsgált változat a legelterjedtebb típus, az általa felgyűjtött 139 kengyelből 48 db ide sorolható.⁷⁰ A legtöbbet ő is a szaltovói kultúra területén találta (az összes példány kétharmadát), de kimutathatók a muromák leletanyagában, Kijev és Csernyigov környékén, néhány pedig felbukkan a Ladoga vidékén, valamint Suzdal és Harkov körzetében is. Párhuzamai rendkívül széles körben elterjedtek, a Szaján-Altáj vidékétől egészen a Kárpát-medencéig. Keltezésüket viszonylag tág időhatárok közé, a 9–11. századra helyezi.

Ha nem is túl nagy számban, de előkerültek hasonló kengyelek a Dél-Ural vidékén, a bahmutyinói kultúra területén valamint a volgai bolgár temetőben is.⁷¹

M. Schulze-Dörrlamm a honfoglalás kori magyar leletek periodizációjára tett kísérlete során foglalkozott röviden a kérdéses kengyeltípussal.⁷² Az általa „esztergomi típusnak” nevezett kengyelekről megállapítja, hogy előzményeik felfedezhetők a kései avar leletek között, s ezért lehetségesnek tartja az egyenes talpú, boltozatos szárú kengyeleknek a 9. század végére és a 10. század elejére való keltezését. Ily módon azon tárgyak közé tartoznának, amelyek a honfoglaló magyarok első generációjának hagyatékába sorolhatók. Schulze-Dörrlamm megállapításait azonban több ponton is súlyos nehézségek terhelik. A német szerző a korszak leletanyagát csak fotókról és rajzokról ismeri többek között, s ez komoly félreértésekhez vezet. Az alapvető probléma többek között az, hogy éppen a típusnak nevet adó leleteként kiválasztott esztergomi kengyel nem sorolható az egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű kengyelek közé, hanem jellegzetes karoling-normann villásszárú példány.⁷³ Hogy Schulze-Dörrlamm mégis az általunk tárgyalt típusra gondolt, azt alátámasztja az is, hogy a párhuzamként felsorolt leletek egy része (Tiszaeszlár-Bashalom I. temető 3. sír, Ötvevény, Koroncó-Újtelep, Kőnézdlő-Fazekaszug II. temető 45. sír) valóban ide tartozik, másrészt pedig külön kategóriaként kezeli a karoling-normann kengyeleket (Ladby- ill. Balladoole- típus).⁷⁴ Sajnálatos mó-

69 Pletneva 1967. 167.

70 Kirpičnikov 1966. 49–55.

71 Mažitov 1981. 15. kép 16, 17. kép 13, 21. kép 20, 26. kép 12, 27. kép 33, 40. kép 5, 49. kép 31, 50. kép 12–13, Chalíkova–Chalíkov 1981. 38., XXIII. t. 19.

72 Schulze-Dörrlamm 1991. 429–432.

73 Mesterházy K., 1981. 212., Kovács L., 1986. 200., 16. j.

74 Schulze-Dörrlamm 1991. 425–429., 432–438.

don az ismertetett alapvető módszertani hibák miatt M. Schulze-Dörrlamm következtetései nem alkalmasak arra, hogy alaposabban mérlegeljük azokat a tárgyalt kengyeltípus kialakulásának és időrendjének vizsgálatá során.

Visszatérve az idézett kelet-európai analógiákra, azokkal kapcsolatban is szeretném felhívni a figyelmet egy aligha elhanyagolható momentumra: a magyar szakirodalomban szaltovói típusúnak nevezett egyenes talpú, boltozatos szárú kengyelek néhány alapvető vonásukban eltérnek a valódi szaltovói kengyelektől. Utóbbiak szárvégein ugyanis soha nem fedezhető fel a korong alakú, majd az alatt a trapéz formájú kiszélesedés, és a talpalóik mindig bordázottak. Ezen apró, de mégis meghatározó eltérések véleményem szerint kizárják azt a lehetőséget, hogy a két kengyeltípust azonos kategóriába soroljuk, s a honfoglalás kori sírokban talált példányokat a „szaltovói típusú” elnevezéssel illessük. A jövőben javasolom e kengyeleinket az általam használt *egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes-* (ill. *hurkos-fülű*) változatnak nevezni.

Összefoglalóan megállapíthatjuk: az egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes/hurkos fülű kengyeleket a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján a 10. század első kétharmadában használták a korabeli magyar társadalom vezető ill. középrétegének tagjai közé tartozó férfiak és nők. Használatuk nem korlátozható a honfoglaló első generáció életének időtartamára. Csekély számuk miatt elterjedési területük csak óvatosan határozható meg, zömük a Dunántúlon és a Felső-Tisza-vidéken került elő, de a jövőben számolhatunk más területeken való felbukkanásukkal is. Alakjuk miatt nem váltak közkedveltté a magyarság körében, több alkalommal utólagosan igyekeztek a széles körben elterjedt változatokhoz igazítani azokat. A szaltovói típusú kengyelekkel valóban mutatnak formai rokonságot, meghatározó jegyeikben azonban eltérnek azoktól, így törölnünk kell e leleteket a honfoglalás kori hagyatéék bizonyosan szaltovói eredetű tárgyainak amúgy is egyre fogyatkozó listájáról,⁷⁵ éppen ezért le kell mondanunk mind az eredeztetés, mind a keltezés szempontjából ezen keleti analógiák által nyújtott segítségről. Nem zárható ki ugyanakkor, hogy kialakításukban valóban szerepet játszhattak a szaltovói előképek, e kérdésre azonban a jelenleg rendelkezésünkre álló csekély számú leletanyag tüzetes elemzése alapján sem tudunk határozott választ adni. A fent elmondottak ugyanakkor arra is rávilágítanak: komoly veszélyt jelentenek, sőt tényleg vezetnek bennünket az olyan nagyívű, összefoglaló igényű vizsgálatok, amelyek az Altajtól vagy a Kaukázustól a Lajtáig terjedő hatalmas térség tárgyi kultúráját eleve egységesnek veszik, közös nevezőre hozzák, s nem végzik el egy-egy tárgytípus alapos, a részletekre is kiterjedő feldolgozását.

A Tengőd-Hékútpusztán feltárt kis honfoglalás kori temető a sírok csekély száma ellenére Somogy megye, ill. a Dél-Dunántúl egyik legfontosabb 10. századi lelőhelye. Noha a leletanyag a 10. századon belüli pontosabb keltezést nem teszi lehetővé – hiszen azt többnyire hosszabb ideig, egy-másfél évszázadon át folyamatosan használt tárgyak alkotják – bizonyos jelek (arany hajkarika, ezüstlemezkék) arra utalnak, hogy e közösség részeseedett a kalandozó hadjáratok során szerzett hadizsákmányból. A lovas, fegyveres sírok e tájegységen belül példátlanul magas aránya azt sejteti, hogy a Tengődön elhantolt férfiak valamely törzsi előkelő katonai kíséretének harcosai, esetleg csak alkalmászerűen katonáskodó tagjai lehettek. Az újabban előkerült vörösi, balatonszemesi, fonyódi leletekkel együtt pedig mind határozottabb vonalakkal kirajzolják egy törzs- vagy nemzetségfőnek a Balaton déli partvidékén létesített uralmi központját. Ahhoz azonban, hogy e régió

75 Révész L., 1998. (sajtó alatt).

10. századi településtörténetét pontosabban megismerjük, még több hasonló leletre, s az eddig előkerült sírok, temetők közzétételére lenne szükség.

IRODALOM

Bakay Kornél

1975 Somogy megyei régészeti kutatások 1973/75. évben. SMK 2. 296–310.

Bálint Csanád

1975 A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. (On the avar and hungarian relations of the saltovo-mayak culture) ArchÉrt. 102. 52–63.

1976 A honfoglalás kor (Die Ungarische Landnahmezeit) in: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. Szerk.: *Hajdú P.–Kristó Gy.–Róna-Tas A.* Bp. 121–164.

Bóna István

1986 Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: Erdély története I. szerk.: *Makkay L.–Mócsy A.* Bp. 194–234.

Chalikova, E. A.–Chalikov, A. H.

1981 Altungarn an der Kama und im Ural. Das Gräberfeld von Bolschie Tigani. Rég.Füz. Ser. II. No. 21 Bp.

Ciugudean H.

1996 Anul 1000 la Alba Iulia – Între istorie și arheologie. Catalogul expoziției Muzeul Național al Unirii Alba Iulia. red. H. Ciugudean, Alba Iulia

Csallány Dezső

1958 Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. (Awarische Funde des Komitates Szabolcs-Szatmár) JAMÉ 1. 31–85.

Dienes István

1956 Un cimetière de Hongrois Conquérents á Bashalom. Acta Arch.Hung. 7. 245–273.

1957 A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori magyar temető. Arch.Ért. 84. 24–37.

1958 A honfoglaló magyarok fakengyele (Holzsteigbügel der landnehmenden Ungarn) Fol.Arch. 10. 125–141.

1966 A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága (Quelques enseignements tires de l'harnachement de Hongrois Conquérents) Arch.Ért. 93. 208–232.

Fettich Nándor

1931 Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához (Angaben zur Archäologie der ungarischen Landnahmezeit) Arch.Ért. 45. 48–112.

Fodor István

1981 Honfoglalás kori sír Doroszlón. (Ungarisches Grab von Doroszló aus dem 10. Jh.) Com.Arch.Hung. 1. 149–164.

1996 Rakamaz-Gyepiföld, Sárospatak-Baksahomok, Tiszaderzs-Kupasor. In: A honfoglaló magyarság. Szerk.: *Fodor I.–Révész L.–Wolf M.–M. Nepper I.* Bp. 162–166., 168–170., 288.

Gömöri János

1996 10. századi vasolvasztó műhely Somogyfajszon. BKL Kohászat 129. 270–279.

Hampel József

1902 Régiségek a honfoglalás korából. Arch.Ért. 22. 296–316.

1907 Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Bp.

Horedt, K.

1958 Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII. Bukarest

Kalicz Nándor

1957 A Herman O. Múzeum ásátásai és leletei 1957-ben. HOMÉvk. 1. 166–169.

Kirpičnikov, A. N.

1966 Drevnje russkoe oružie I–II. SAI E1–36. Moszkva–Leningrád

Kovács László

1971 A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsás temetkezésük. (Die Lanzen der landnehmenden Ungarn und ihre Lanzenbestattung) Alba Regia 11. 81–108.

1985 Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán I. Temető utca 5. (Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa I: Temető-Gasse Nr. 5.) Com.Arch.Hung. 125–139.

1986 Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. Acta Arch.Hung. 38 195–225.

1986a Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II: A homokbányai temetőrészlet. (Landnahmenzeitliche Gräber in Nagytarcsa II. Gräberfeldabschnitt in der Sandgrube) Com.Arch.Hung. 93–121.

1986b Viselet, fegyverzet. In: *Kristó Gy.*, Az Árpád-kor háborúi. Bp. 216–281.

1989 Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Fontes Arch.Hung. Bp.

Költő László

1990 A Balatonszemes, Landler Jenő utcai honfoglalás kori lovas sír. In: Szemes. Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről. Balatonszemes 85–101.

1993 Honfoglalás kori tegezés sír Vörsön. (Ein landnahmezeitlicher Köcher in Vörs) HOMÉvk. 30–32/2. 433–445.

1996 Az első honfoglalók a Balaton déli partján. (Die ersten landeseroberer am Südufer des Plattensees) In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk.: *Wolf M.–Révész L.* Miskolc 187–196.

U. Kőhalmi K.

1958 Fakengyel és egyéb fatárgyak egy nyugat-mongóliai múzeumban. (Derevjannij stremen i drugie derevjannie vesi v muzee zapadnoj Mongolii) Fol.Arch. 10. 143–147.

Kulcsár Valéria

1992 Honfoglalás kori gyermeksírről Lajosmizséről. (Landnahmezeitliches Kindergrab aus Lajosmizse) Cumania 13. 75–85.

Kürti Béla

1980 Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. (Ein ungarische Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő) MFMÉ 1978–79/1. 323–347.

László Gyula

1944 A honfoglaló magyar nép élete. Bp.

1955 A kenézliői honfoglalás kori íjtegez. (Der altungarische Bogenköcher von Kenézli) Fol.Arch. 7. 111–122.

Lőrinczy Gábor–Szalontai Csaba

1993 Régészeti adatok Csongrád megye 6–11. századi településtörténetéhez. (Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6–11. Jh.) HOMÉvk. 30–31/2. 279–320.

- Mažitov, N. A.*
1981 Kurgani južnogo Urala VIII–XII. vv. Moskva
- Mesterházy Károly*
1981 Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál. (Steigbügel karolingisch-normannischen Typ bei den Landnehmenden Ungarn) Fol.Arch. 32. 211–222.
1990 A Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. (Hronologija istorii juvelirnoj masterskoj na territorii Verhnej Tissy nahodok iz vremeni priobretenija vengrami rodiny) Agria 25–26 (1989–90) 235–274.
1990a Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I. (Gegenstände Byzantinischen und Balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh.) Fol.Arch. 41. 87–115.
- Müller Róbert*
1982 A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a törökkor végéig. (Die Entwicklung der eisernen Agrargeräte in Ungarn von der Späteisenzeit bis zur Ende der Türkenherrschaft) Zalai Gyűjtemény 19/I–II. Zalaegerszeg
- Nagy G.*
1913 Erdély a honfoglalás idején a régészeti leletek világánál. (La conquête de Transylvanie et les trouvailles) Arch.Ért 33. 268–275., 293–294.
- Pataki V.*
1939 A hevesi honfoglalás kori magyar sírlelet. (Der Grabfund von Heves aus der Landnahmezeit) Fol.Arch. 1–2. 200–208.
- Pletneva, S. A*
1967 Ot kočevij k gorodam. MIA 142. Moskva
- Révész László*
1988 Gömbsorc süngös fülbevalók a Kárpát-medencében. (Ohrgehänge mit Kugelreichenanhänger im Karpatenbecken) HOMÉvk. 25–26. 141–159.
1996 A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im X. Jahrhundert) Miskolc
1998 Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján. (Gesichtspunkte zur Bestimmung der Chronologie der landnahmezeitlichen Funde aufgrund der östlichen Analogien) MFMÉ-Stud. Arch. 4. (sajtó alatt)
- Roska M.*
1936 A honfoglalás és Erdély. In: A történeti Erdély. Bp. 3–13.
- Ruttkay A.*
1976 Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. SIA 24. 245–396.
- Schulze, M.*
1984 Das ungarische Kriegergrab von Aspres-lés Corps. JRGZ 31. 473–514.
- Schulze-Dörflamm, M.*
1991 Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme. JRGZ 35. 373–478.
- Cs. Sebestyén Károly*
1932 „A sagittis Hungarorum.” A magyarok íjja és nyíla. (Bogen und Pfeil der alten Ungarn) Dolg. 8. 167–255.

Szabó János Győző

1978–79 Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. (Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud) *Agria* 16–17. 45–136.

Szőke Béla

1954 Adatok a Kisalföld IX. és X. századi történetéhez. (Angaben zur Geschichte der kleinen Tiefebene im 9. und 10. Jh.) *Arch.Ért.* 81. 119–136.

1962 A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. *Rég.Tan.* I. Bp.

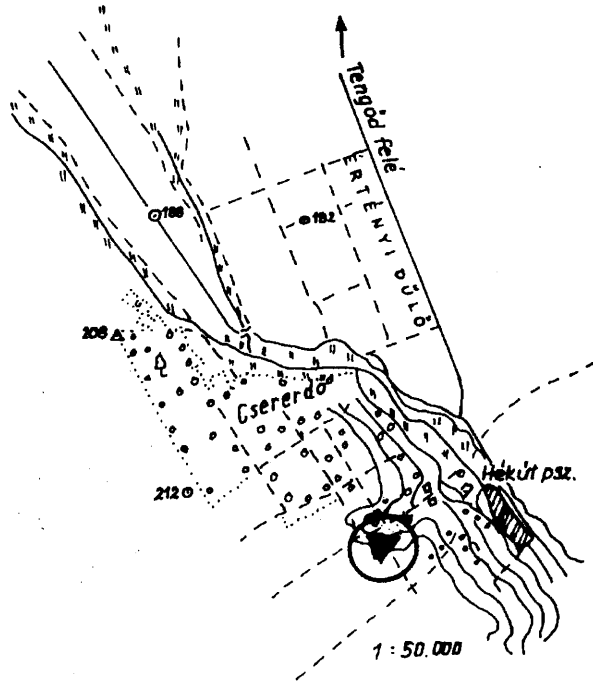
Točík, A.

1968 Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. *Arch.Slov. Cat.* 3, Bratislava

Uzsoki A.

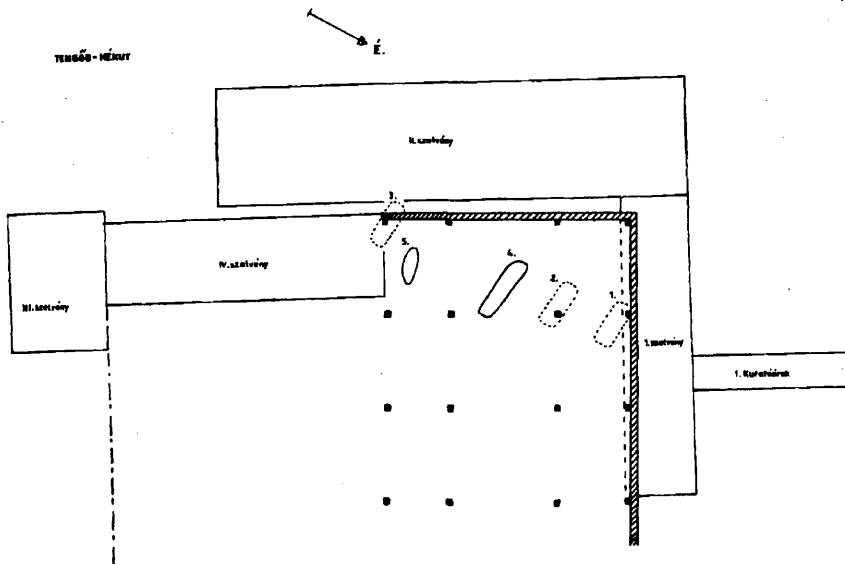
1962 Honfoglalás kori magyar lovassír Öttevényben. (Ein landnahmenzeitliches ungarisches Reitergrab von Öttevény) *Arrabona* 4. 9–24.

L-34-37-C (Tab)
L-34-49-A (Szakcs)

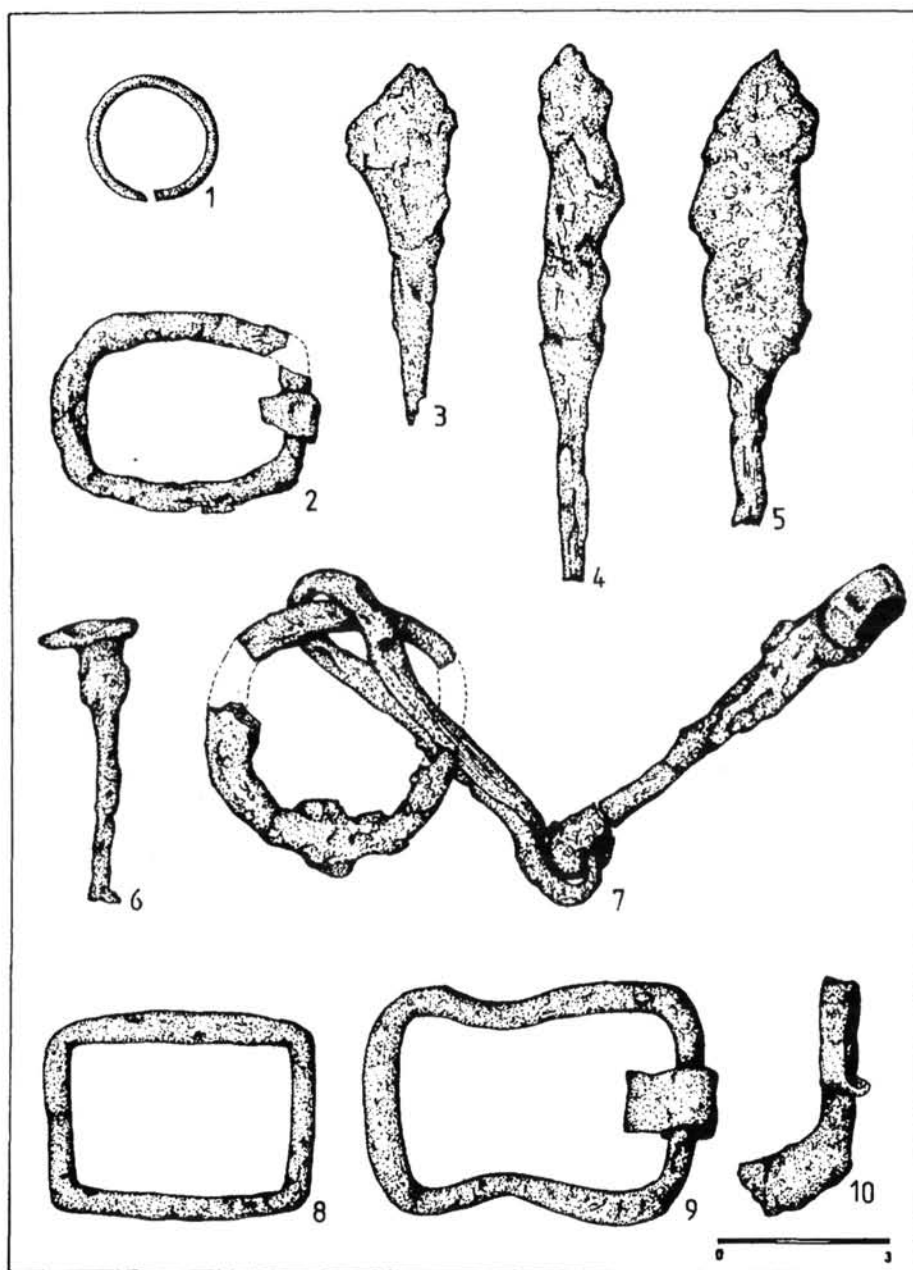

Ⓢ honfoglaláskori temető

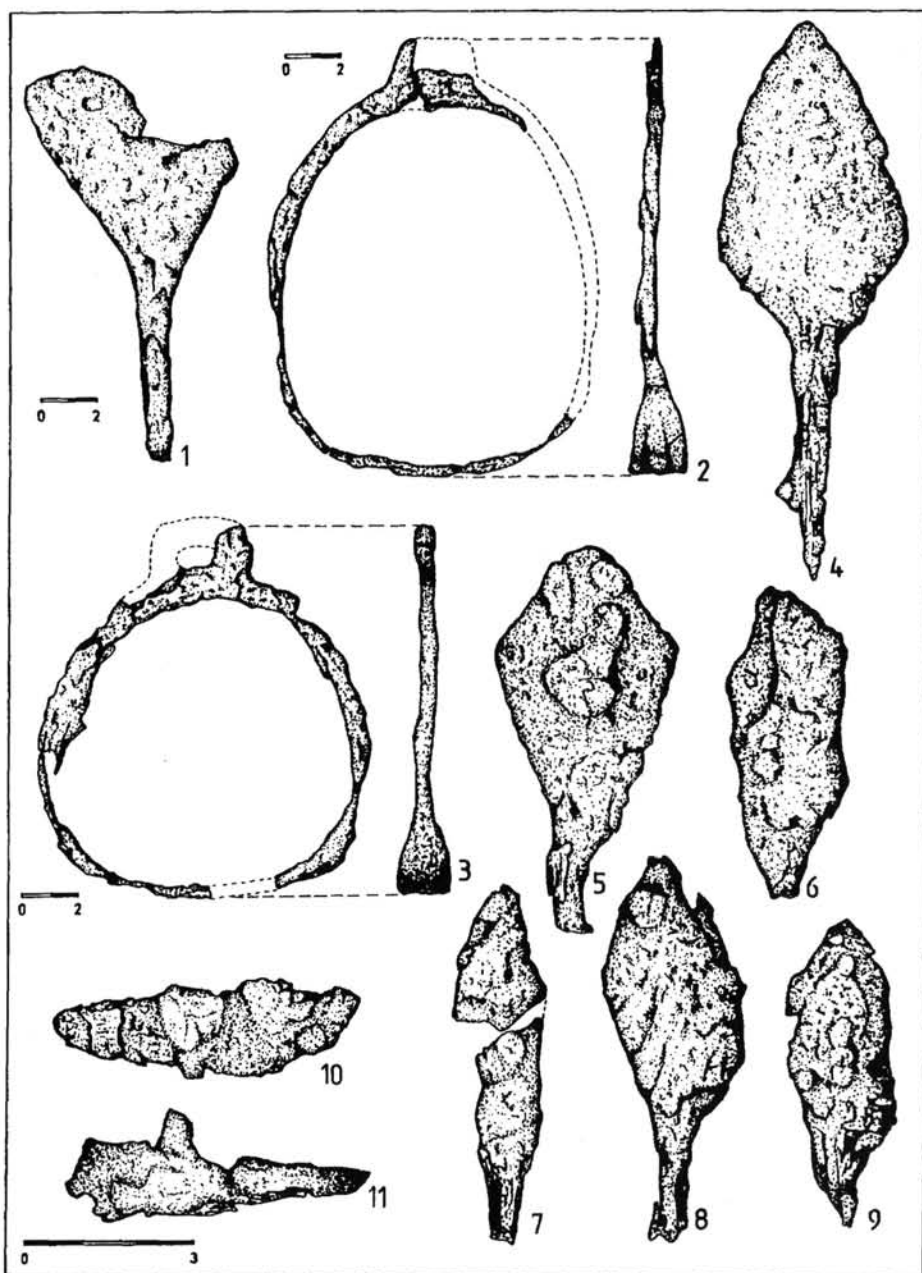
1. kép. Tengőd-Hékútpuszta honfoglalás kori temetője. 1: A temető helyszínrajza

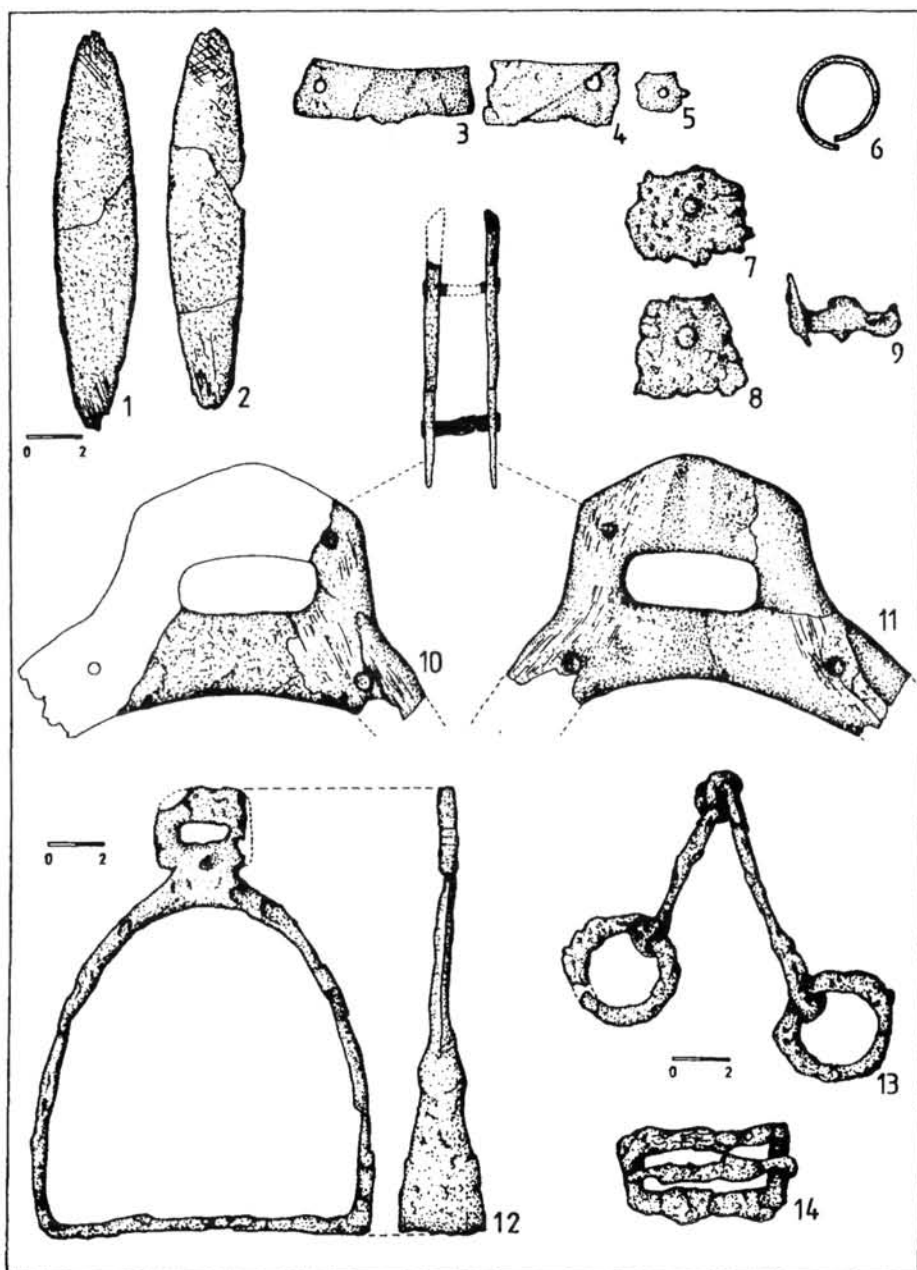
1. kép. 2: A temetőtérkép (Dienes I. és Bakay K. nyomán)

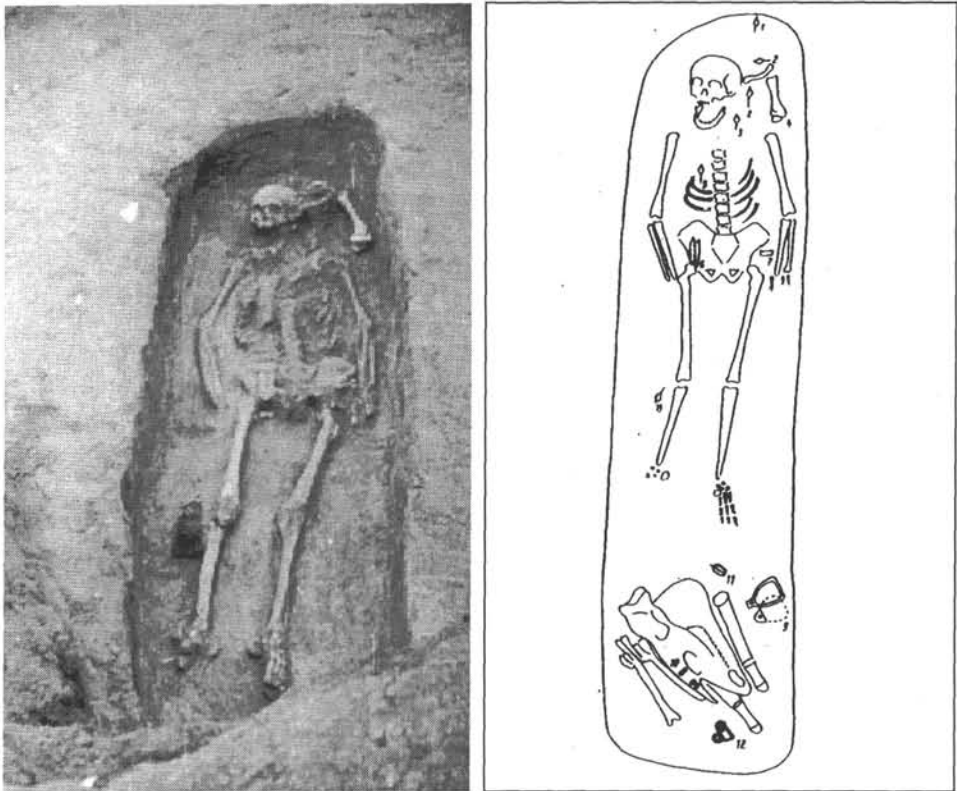
2. kép. A tengődi temető leletei. 1-7; 2. sír, 8-10: 3. sír

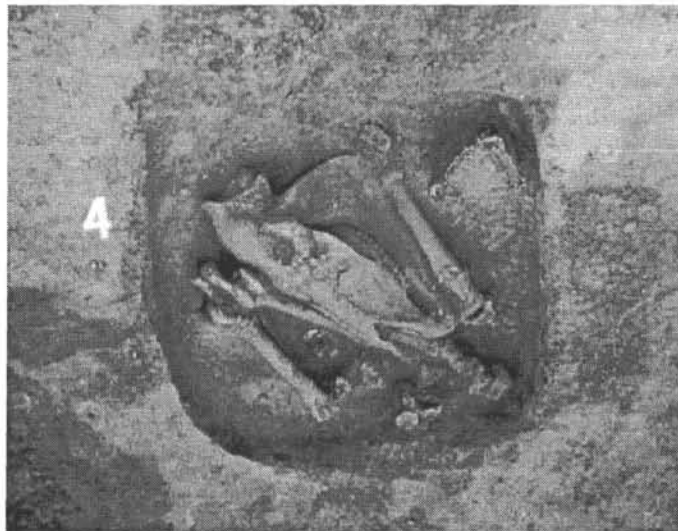
3. kép. A tengődi temető leletei. 1-3: 3. sír, 5-11: 4. sír

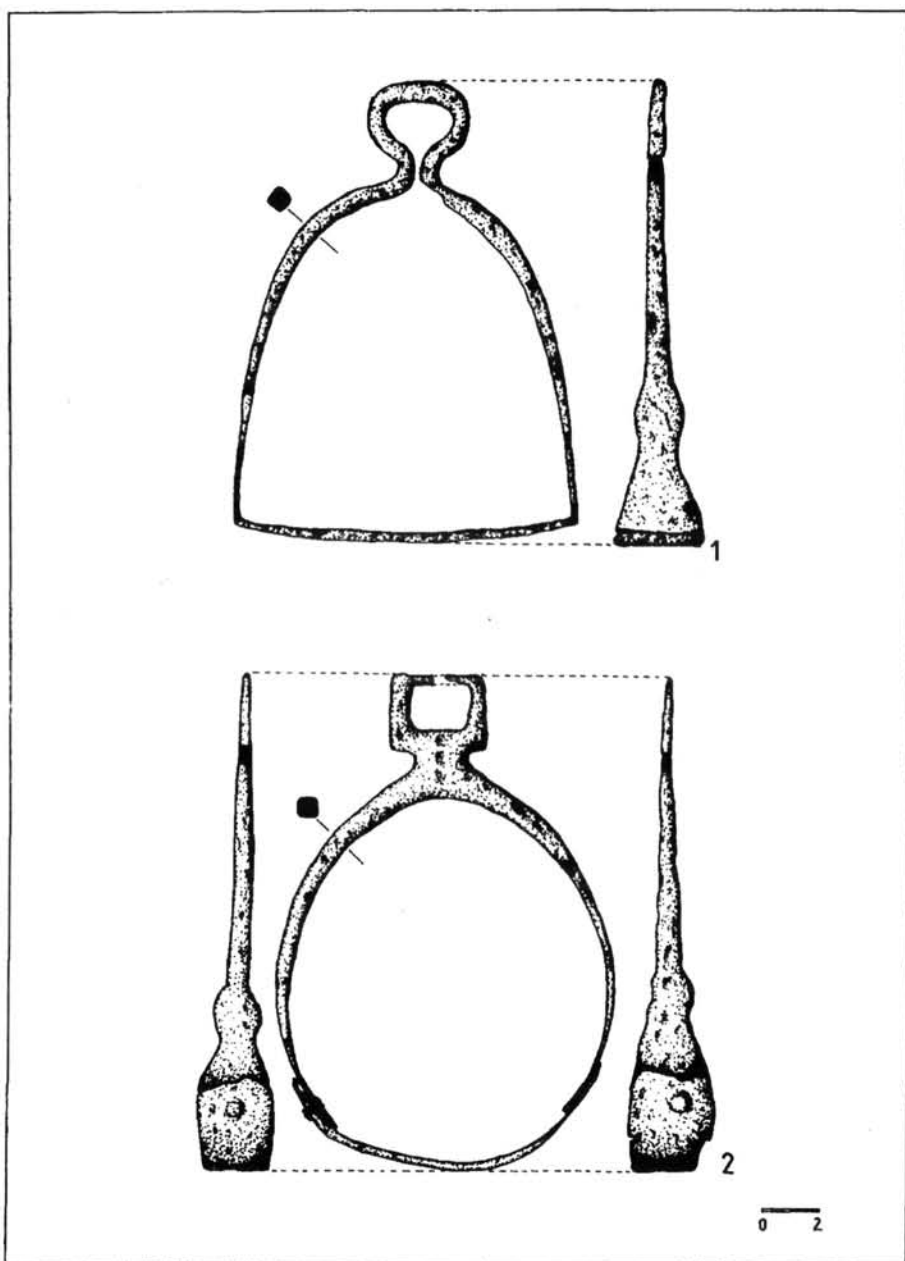

4. kép. A tengődi temető leletei. 1-5, 7-14: 4. század, 6: 5. század

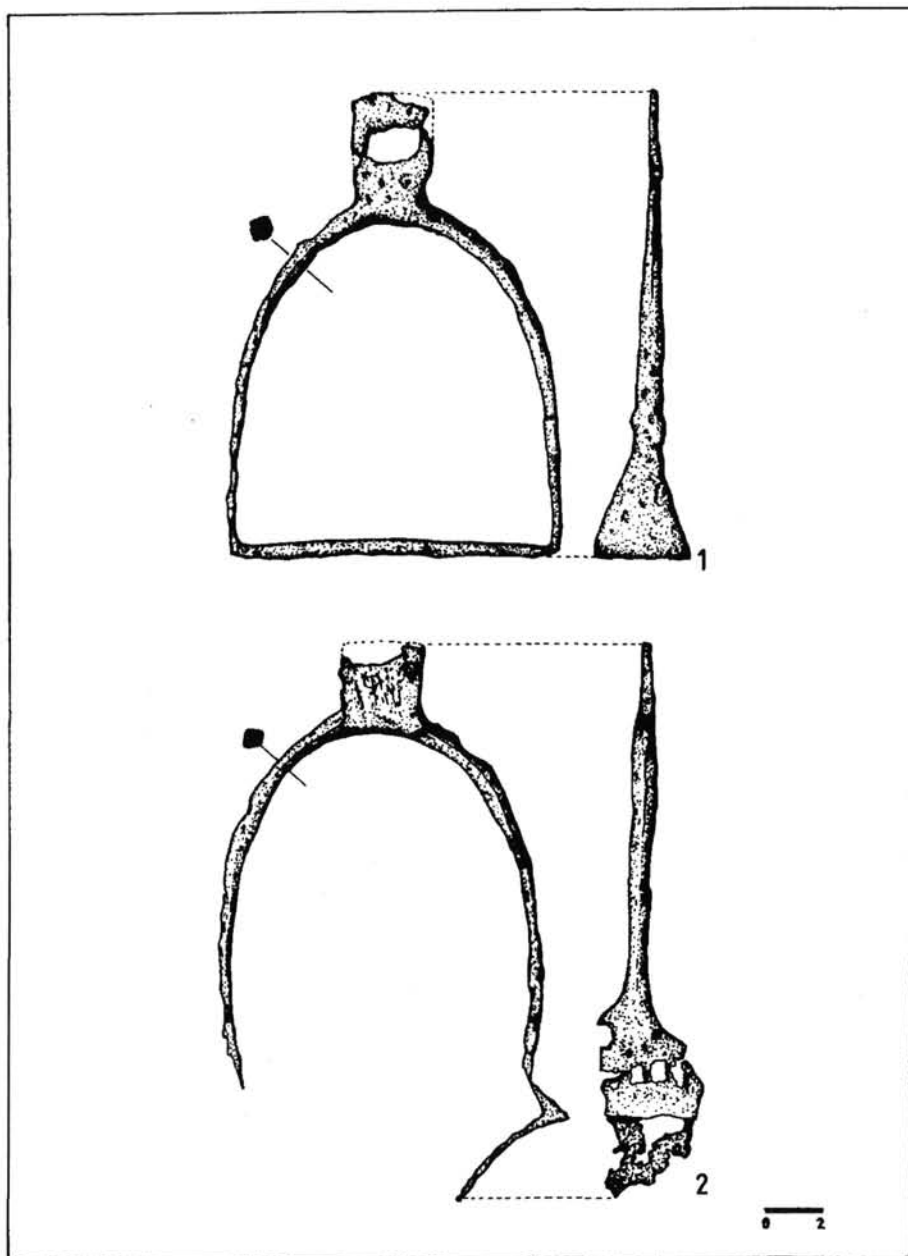

5. kép. 1–3: Tengőd-Hékúpuszta 4. sír

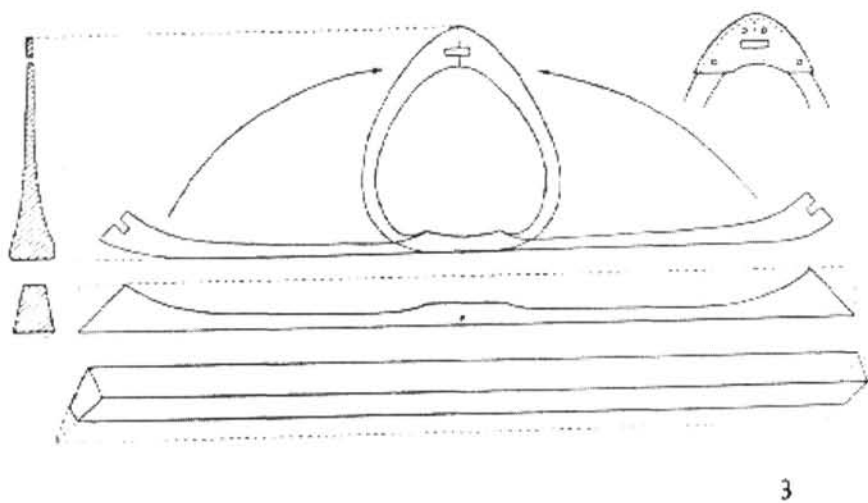
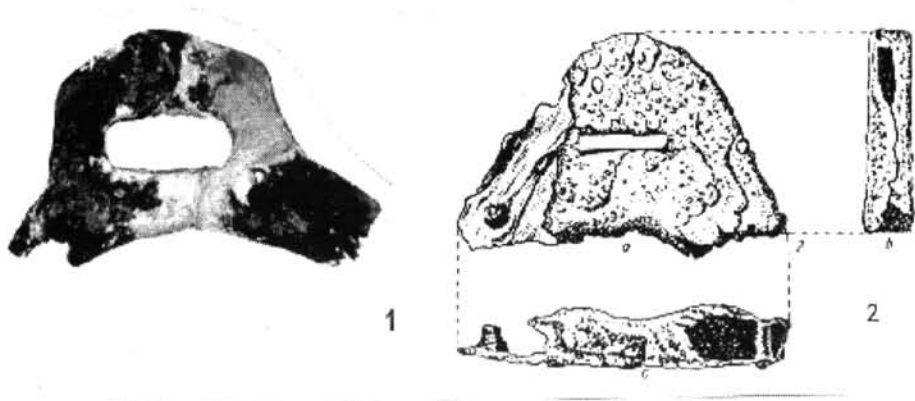

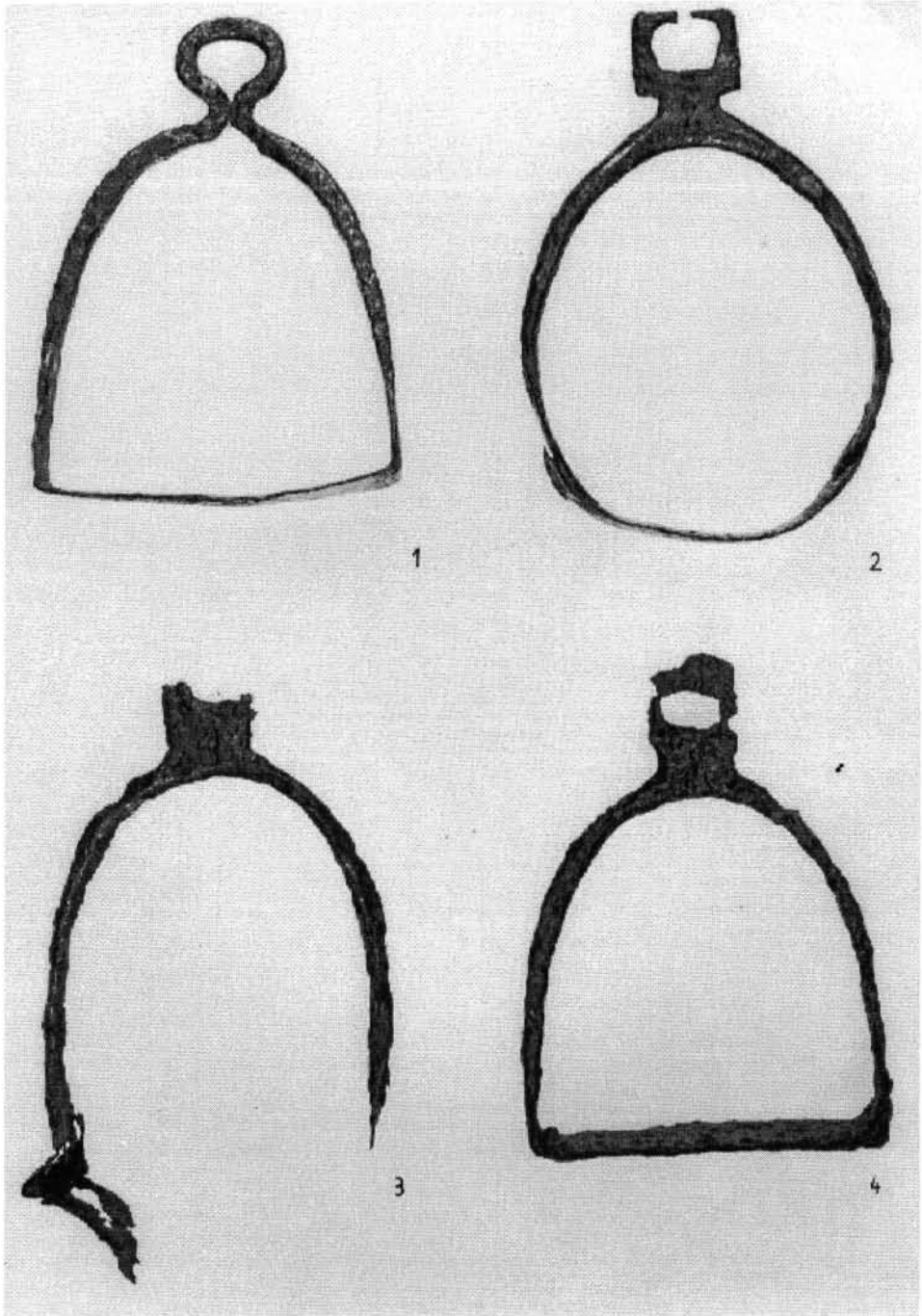
6. kép. 1-2: A szomódi kengyel pár

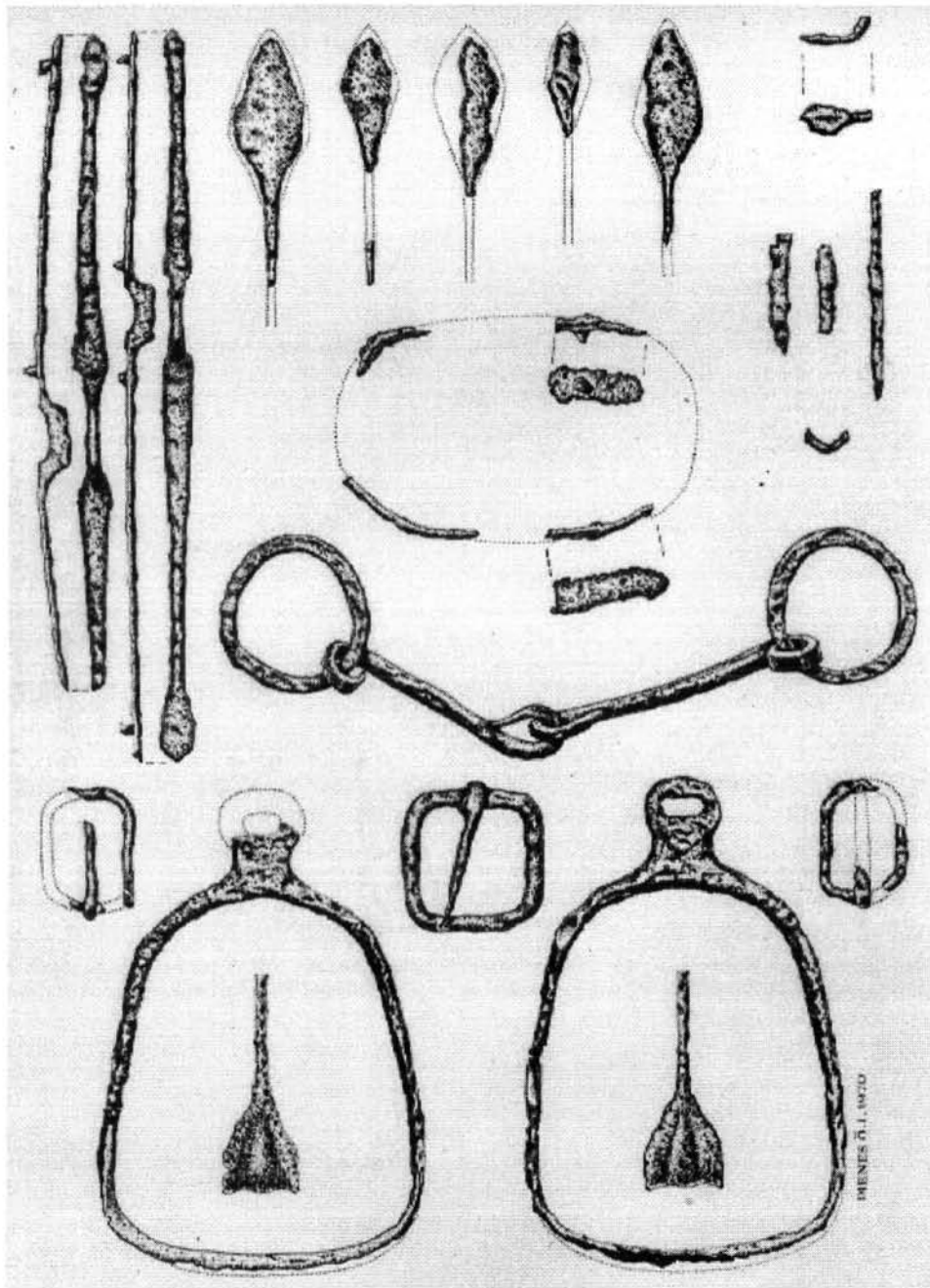
7. kép. 1: Sárospatak-Baksahomok 10. sír kengyele. 2: ismeretlen lelőhelyű kengyel az MNM honfoglalás kori gyűjteményéből

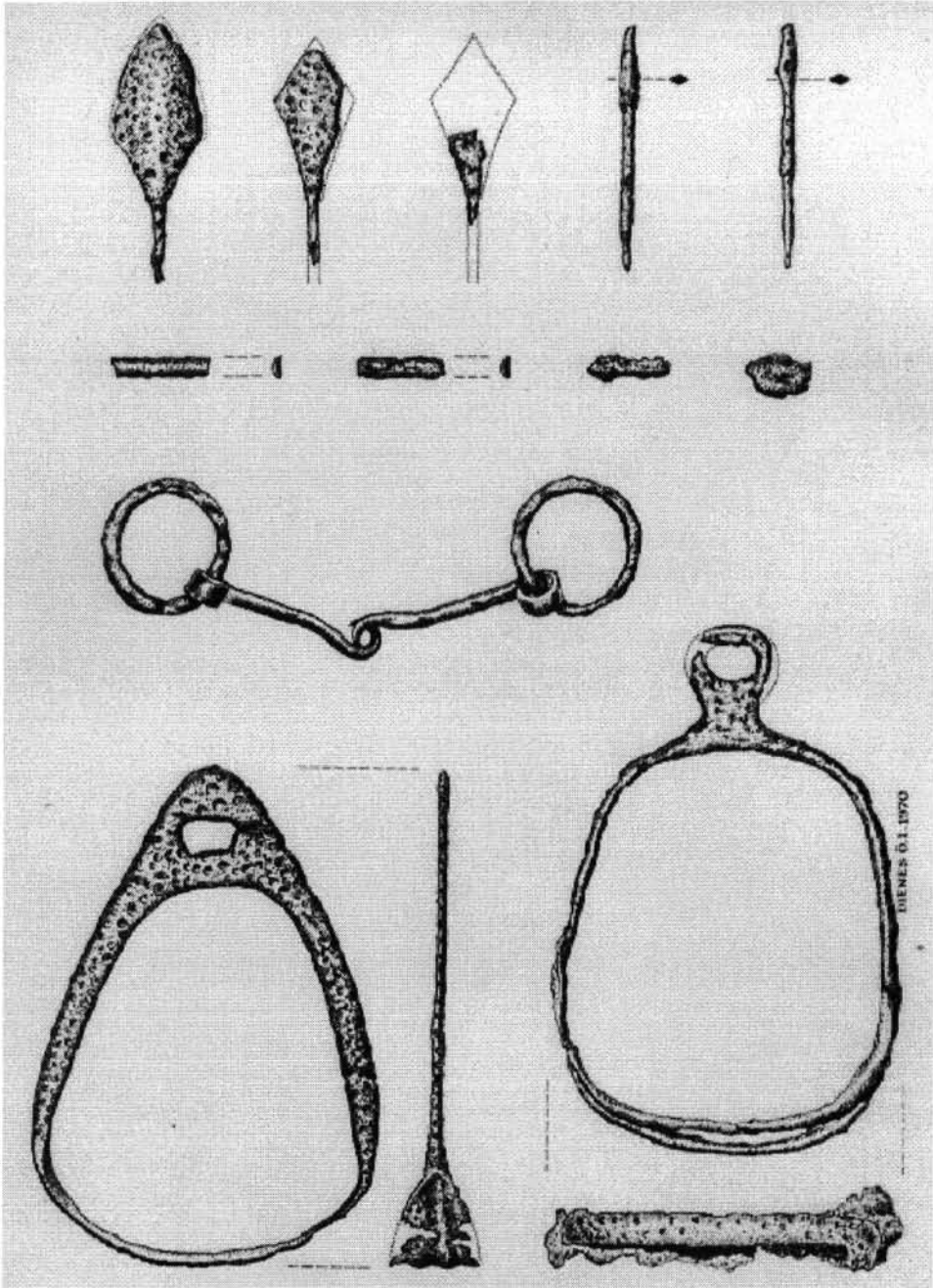
8. kép. 1: Fakengyel csontborítása a tengődi 4. sírből. 2: Fakengyel vaslemez fülvédő borítása Kiszombor-E temető 49. sírjából. 3: Fakengyel készítésének fázisai. (Dienes I. nyomán)

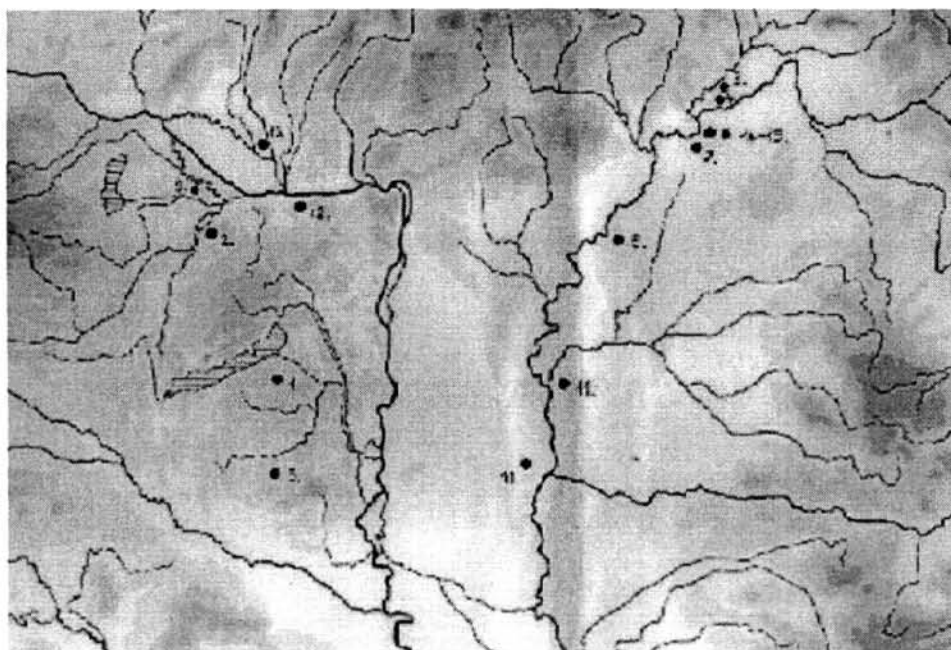
9. kép. 1–2: A szomódi kengyelpár. 3: Ismeretlen lelőhelyű kengyelpár az MNM honfoglalás kori gyűjteményéből. 4: Egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű kengyel a tengódi 4. sírból

10. kép. Leletek Rakamaz-Gyepiföld 1. sírjából,
a két utólagosan homorú talpúvá alakított kengyellel

11. kép. Leletek Rakamaz-Gyepiföld 2. sírjából. Az egyik kengyel talpát levágták, s helyére ívelt vaslemez szegecselték

12. kép. Az egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes vagy hurkos fülű kengyelek lelőhelyei a Kárpát-medencében

FRIEDHOF AUS DER ZEIT DER LANDNAHME IN TENGÖD-HÉKÚTPUSZTA

In dem zur Gemeinde Tengőd, im Komitat Somogy gehörenden Hékötpusztá wurden 1960 beim Bau eines Stalls drei Gräber aus der Zeit der Landnahme zerstört, zwei weitere aber konnten durch Fundrettungsgrabungen freigelegt werden. Der Friedhof ist unter anderem deshalb bedeutend, da in drei von den fünf Gräbern auch Pferdeknöchel und Pferdegeschirr gefunden wurde und ähnliche Funde im Süden von Transdanubien eine Seltenheit sind. Obwohl eine genauere Datierung des Fundmaterials innerhalb des 10. Jahrhunderts nicht möglich ist – da dies ja aus Gegenständen besteht, die meistens über längere Zeit, ein ganzes oder anderthalbes Jahrhundert hindurch ständig benutzt wurden – weisen bestimmte Merkmale (das Vorhandensein von goldenen Haarringen, silbernen Plättchen) darauf hin, daß diese Gemeinschaft einen Anteil an der während den Eroberungszügen aufgebrachten Beute hatte. Der unvergleichlich große Anteil von Gräbern mit Pferden und Waffen in dieser Region läßt vermuten, daß die in Tengőd beerdigten Männer die Krieger der militärischen Eskorte eines Stammoberhauptes, eventuell aber deren nur gelegentlich als Soldaten dienenden Mitglieder waren. Gemeinsam mit den neuerdings freigelegten Funden aus Vörs, Balatonszemes und Fonyód aber zeichnet sich immer klarer die im südlichen Ufergebiet des Plattensees errichtete Herrscherzentrale eines Stammhauptes ab.

Aus den Gräbern kamen auch zwei seltene Funde zum Vorschein, beide aus dem 4. (Männer) Grab. Einer ist der aus Knochen geschnitzte Bügelteil eines Holzsteigbügels. Auf Holzsteigbügel hinweisende Funde wurden außer in Tengőd bisher nur in zwei Gräbern aus der Zeit der Landnahme freigelegt: in Kiszombor und Lajosmizse waren die Bügel der Holzsteigeisen mit Eisen- bzw. Bronzeplättchen verkleidet.

Ebenfalls aus dem 4. Grab kam ein Eisensteigbügel mit geradem Sohlenteil, gewölbtem Schaft und quadratischem Bügel ans Tageslicht. Ähnliche Funde wurden bisher parallel zu den Steigbügeln gestellt, die in der materiellen Kultur der kazarischen Kaganatenvölker darstellenden Saltwoer Kultur auftauchten und in den aus den Grabstätten der landnehmenden Ungarn stammenden Steigbügeln ähnlichen Typen vermutete die Forschung ebenfalls Saltwoer Typen. Der Verfasser trug alle in den Gräbern aus der Zeit der Landnahme gefundenen Steigbügel dieses Typen zusammen (insgesamt 15 Stück) und gelangte zu der Feststellung, daß diese Stücke trotz der oberflächlichen Formenähnlichkeit keine Saltwoer Typen sein können. Deren Schaftenden und auch die Form des Sohlenteils weisen nämlich grundsätzliche Abweichungen auf. Diese ungarischen Steigbügel mit geradem Sohlenteil können auf das erste Zweidrittel des 10. Jahrhunderts datiert werden, können aber auf keinen Fall als Erinnerungstücke der ersten (landnehmenden) Generation aus den Anfängen des 10. Jahrhunderts betrachtet werden. Ihre Anwendung kann im gesamten Karpatenbecken nachgewiesen werden, doch die meisten Stücke sind in Transdanubien und im oberen Theißgebiet konzentriert. Ihre Benutzen waren zumeist bewaffnete Männer, bzw. reiche Frauen, unter den Funden des gemeinen Volkes sind sie nicht bekannt.

László Révész